

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА**

РУДА ОКСАНА ВАСИЛІВНА

УДК: 94(438)[304.2:314.1(477.83/.86)]“1920/1939”

**НАЦІОНАЛЬНО-ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА УРЯДІВ ПОЛЬЩІ
ЩОДО НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ В 20–30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ:
РЕАЛІЗАЦІЯ ТА РЕЦЕПЦІЇ**

07.00.01 – історія України

07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів – 2019

Дисертацією є монографія.

Роботу виконано у відділі «Центр дослідження українсько-польських відносин» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Литвин Микола Романович,
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України, завідувач відділу «Центр
дослідження українсько-польських відносин».

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Голубко Віктор Євстафійович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка МОН України,
завідувач кафедри історичного краєзнавства;

доктор історичних наук, доцент
Давидюк Руслана Петрівна,
Рівненський державний гуманітарний університет
МОН України, професор кафедри історії України;

доктор історичних наук, професор
Комар Володимир Леонович,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» МОН України,
завідувач кафедри історії слов'ян.

Захист відбудеться « 3 » грудня 2019 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 35.222.01 Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інституту народознавства НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Автореферат розіслано «__» листопада 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої р
кандидат історичних нау

В. М. Конопка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток державності супроводжується процесом формування національної свідомості громадян, визначальними чинниками якого є історична доля народу, його світоглядні позиції й ментальність. Вказаний процес може відбуватися за умови, що особистість отримує необхідний обсяг об'єктивної інформації про свою націю, її історію, звичаї та традиції. Таку інформацію у формі знань може дати лише національна школа, якій і належить провідна роль у формуванні свідомості населення. Завдання виховання національно свідомого молодого покоління не втрачає своєї актуальності у сучасній Україні, адже протягом тривалого часу українська нація існувала за умов іноземного панування, насадження чужих мов і культур. У цьому контексті значний інтерес становить боротьба за розвиток національного шкільництва народів Галичини 20–30-х років ХХ ст., яка входила до складу Польської держави. Важливим чинником, що актуалізує окреслену проблему, є увага до регіональної історії, яка дозволяє проаналізувати специфічні політичні, соціокультурні, міжнаціональні та міжконфесійні відносини, що має вагоме значення для комплексного вивчення як національної історії, так й історії Центрально-Східної Європи загалом.

Науково-практичного значення дисертація набуває також з огляду на сучасний стан українсько-польських відносин, оскільки досвід складних взаємин українців і поляків у новітню добу дає змогу напрацювати комплексний порядок денний майбутньої співпраці.

Попри історіографічні досягнення у вивченні різних аспектів діяльності українських, польських, єврейських і німецьких політичних сил, культурно-освітніх товариств, церковно-релігійних структур у Галичині досі поза увагою дослідників залишалася проблема комплексного вивчення розвитку національного шкільництва та міжетнічних відносин у краї у контексті національно-освітньої політики Польської держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане у рамках розробки наукових тем відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: «Роль польського чинника у формуванні національно-політичного простору сучасної України» (державний реєстраційний номер 0112U006202), «Українсько-польські взаємини на західно-українських землях (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): історичні моделі, етнічний, політичний та загальнолюдський виміри» (державний реєстраційний номер 0115U007193).

Об'єктом дослідження обрано суспільно-політичні та культурно-освітні процеси в Польській державі 20–30-х років ХХ ст., а **предметом** – національно-освітню політику урядів та її реалізацію у Галичині крізь призму ставлення до цієї політики українських, польських, єврейських і німецьких політичних партій, провідних громадсько-політичних діячів, культурно-освітніх товариств, релігійних структур.

Хронологічні межі дослідження визначені його тематичною спрямованістю – це період 20–30-х років ХХ ст., від часу визнання країнами Антанти права Польщі на тимчасову окупацію Галичини і до початку Другої світової війни. Через необхідність порівняння освітнього та мовного законодавства Польської держави з законодавчими актами австро-угорської доби, виявлення аналогій у розвитку національного шкільництва краю хронологічні межі дослідження подекуди розширено до середини ХІХ ст.

Територіальні межі праці охоплюють Галичину, тобто Львівське, Станиславівське та Тернопільське воеводства, де з 8 лютого 1921 р. освітньою сферою керувала кураторія Львівського шкільного округу (ЛШО). Подекуди, за потреби проведення паралелей і порівнянь, до дослідження залучено інші терени Польщі, а також Закарпаття, що входило до складу Чехо-Словацької Республіки, Буковину, яка перебувала у складі Румунії, та УСРР.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі національно-освітньої політики урядів Польщі у 20–30-х роках ХХ ст. у контексті її впливу на політичні, міжетнічні, освітні, мовні та релігійні процеси міжвоєнної Галичини.

Відповідно до поставленої мети визначено дослідницькі **завдання**:

- виявити, систематизувати та класифікувати джерельний матеріал і літературу, верифікувати концепції українських та іноземних авторів, критично проаналізувати виявлені джерела;
- обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження та окреслити дефініції основних термінів;
- проаналізувати міжнародне, конституційне і нормативно-правове забезпечення становища національних меншин у Польщі та міжнаціональні відносини українців, поляків, німців і євреїв у краї;
- дослідити особливості національно-освітньої політики Польської держави, її реалізацію у Галичині, ставлення місцевого населення до впроваджуваних змін;
- простежити політику органів законодавчої та виконавчої влади Польщі щодо шкільництва;
- з'ясувати місце навчальних закладів національних меншин в освітній системі Польської держави;
- проаналізувати державну мовну політику, впровадження утравкізму в шкільництві й оцінити його роль у процесі асиміляції непольського населення;
- висвітлити основні напрями та форми діяльності українських, польських, єврейських і німецьких політичних партій в освітній царині щодо збереження етнічної самобутності та формування національної свідомості громадян з урахуванням особливостей національно-освітньої політики урядів Польщі;
- проаналізувати відстоювання мовних та освітніх прав населення краю представниками політичних сил різних національностей в сеймі та сенаті;

- з'ясувати роль культурно-освітніх товариств у розвитку приватних навчальних закладів, а також у піднесенні як освітнього рівня, так і національної свідомості населення Галичини;
- визначити форми просвітницької діяльності Греко-католицької церкви (ГКЦ), Римо-католицької церкви (РКЦ), протестантських та юдейських громад, спрямовані на збереження релігійних традицій, етнічної самобутності спільнот.

Методологічна основа роботи ґрунтується на таких принципах наукового пізнання, як історизм, системність, об'єктивність, всебічність, наступність та багатofакторність, а також загальнонаукових і спеціальних методах, поєднання яких дало змогу вирішити поставлені завдання.

Наукова новизна праці полягає в комплексному дослідженні національно-освітньої політики урядів Польської держави 20–30-х років ХХ ст. і ставлення до неї українців, поляків, євреїв і німців міжвоєнної Галичини крізь призму освітньої діяльності громадсько-політичних та церковно-релігійних структур. Основними положеннями, які визначають наукову новизну роботи й виносяться на захист, є такі:

уперше в українській історичній науці:

- запроваджено в науковий обіг та опрацьовано масив джерельних матеріалів з архівів Польщі та України, що дало змогу вивчити національну, освітню і мовну політику органів центральної і місцевої влади щодо національних меншин, характер міжнаціональних відносин у краї, освітню діяльність політичних, громадських і релігійних структур;
- проаналізовано діяльність кураторії ЛШО, покликаної слугувати створенню системи освіти в межах Польщі шляхом організаційної та програмної уніфікації галицького шкільництва зі шкільництвом решти польських земель;
- прослідковано характер заходів і форми протидії представників українського, польського, єврейського та німецького населення запровадженню утравізму в освітній сфері;
- показано відстоювання в сеймі та сенаті українськими, польськими, єврейськими і німецькими депутатами національних, мовних та освітніх прав, здійснено порівняльний аналіз парламентських виступів, політичних дискусій, подань та інтерпеляцій послів;
- відзначено роль польських культурно-освітніх товариств у колонізації населення Галичини з поширенням їх впливу поза межами своєї національної групи шляхом створення мережі польськомовних навчальних закладів і освітніх установ;
- простежено форми та методи освітньої діяльності РКЦ у Галичині, спрямованої на асиміляцію української та німецької громад;
- сформовано цілісну картину діяльності українських, польських, єврейських і німецьких політичних партій і громадсько-політичних

діячів, культурно-освітніх і релігійних структур, спрямованої на розвиток шкільництва та поширення національної освіти.

Уточнено:

- концептуальні засади польської мовної політики щодо населення Галичини; особливості формування державної політики в освітній сфері та її провадження у трьох галицьких воєводствах;
- місце українських, польських, єврейських і німецьких навчальних закладів Галичини в освітній системі Польської держави, відомості про розвиток національного шкільництва німецької та єврейської меншин краю;
- роль українських і польських політичних партій в освітніх процесах, а також просвітницьку діяльність німецьких та єврейських політичних сил, спрямовану на збереження національної ідентичності своїх громад, що дало змогу комплексно проаналізувати методи й способи відстоювання політикумом національного характеру навчального процесу в Галичині;
- діяльність єврейських культурно-освітніх товариств і релігійних структур у межах своєї національної громади на ниві просвітництва та збереження власної національної самобутності.

Набули подальшого розвитку твердження про те, що:

- національна політика Польської держави в освітній сфері була спрямована на асиміляцію населення Галичини;
- українські політичні сили, культурно-освітні товариства та греко-католицьке духовенство відіграли визначальну роль у захисті прав української мови, сприянні розвитку національного шкільництва та формуванні національної свідомості галицьких українців.

Науково-практичне значення отриманих результатів полягає у систематизації й узагальненні накопичених знань щодо провадження національної й освітньої політики міжвоєнної Польської держави. Зібраний і проаналізований матеріал може слугувати інформаційною основою для формування цілісної картини суспільно-політичного, культурно-освітнього та релігійного життя Галичини й значення цих процесів в історії України та Польщі. Основні положення роботи, висновки, фактичний матеріал можуть бути використані у процесі викладання курсів «Історія України», «Всесвітня історія», «Історія Польщі» у закладах вищої освіти, для підготовки узагальнених праць з новітньої історії України та Польщі.

Особистий внесок здобувачки. Робота є комплексним, самостійно виконаним і завершеним у межах визначених мети і завдань структурованим науковим дослідженням. Наукові результати та положення, які виносяться на захист і становлять наукову новизну, одержані здобувачкою особисто.

Апробація результатів дослідження. Дисертаційна робота пройшла апробацію на засіданнях відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин» та відділу новітньої історії Інституту українознавства

ім. І. Крип'якевича НАН України. Про основні положення та результати роботи було повідомлено на міжнародних і всеукраїнських конференціях: Międzynarodowej konferencji naukowej «Kobieta w Galicji 1772–1918. Przestrzeń prywatna – przestrzeń publiczna» (Чудець (Польща), 15–17 травня 2014 р.), П'ятих наукових читаннях імені академіка Я. Д. Ісаєвича (Львів, 24–25 лютого 2015 р.), XXV Міжнародній науковій конференції «Історія релігій в Україні» (Львів, 25–28 травня 2015 р.), XXIV Міжнародному Славістичному колоквіумі (Львів, 21–22 травня 2015 р.), Міжнародній науковій конференції «Українсько-польські відносини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів в Центральній-Східній Європі (XX – початок XXI ст.)» (Львів, 27 травня 2015 р.), XXIV Міжнародному Славістичному колоквіумі (Львів, 26–27 травня 2016 р.), II Міжнародній науковій конференції «Українсько-польські відносини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів в Центральній-Східній Європі (XX – початок XXI ст.)» (Львів, 25 травня 2016 р.), XXVI Міжнародній науковій конференції «Історія релігій в Україні» (Львів, 24–26 травня 2016 р.), III Міжнародній науковій конференції «Українсько-польські відносини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів в Центральній-Східній Європі (XX – початок XXI ст.)» (Львів, 24 травня 2017 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Україна–Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат» (Київ, 16–17 березня 2017 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики» (Львів, 9 листопада 2018 р.), IV Науковій конференції «Українсько-польські відносини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів в Центральній-Східній Європі (XX – початок XXI ст.)» (Львів, 21 травня 2019 р.), Міжнародній науковій конференції «Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку» (Дніпро, 29–30 березня 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 31 одноосібній науковій праці, з них 2 – індивідуальні монографії обсягом 64,9 і 8,5 д. а., 4 – підрозділи у колективних працях, 13 – статей у фахових виданнях України, 9 – у міжнародних і включених до міжнародних наукометричних баз, 3 – в інших виданнях.

Структуру дослідження побудовано за проблемно-хронологічним принципом. Робота складається зі вступу, 8 розділів, висновків і списку використаних джерел (2183 позицій). Загальний обсяг дисертації (опублікованої монографії) 802 сторінки, із них 652 сторінки – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано мету та завдання, означено об'єкт і предмет дослідження, хронологічні й територіальні межі, розкрито наукову новизну, апробацію та її практичне значення.

У першому розділі «Історіографія і джерельна база дослідження», який складається з двох підрозділів, проаналізовано рівень наукового вивчення теми, охарактеризовано джерельну базу.

У підрозділі 1. 1 «Стан дослідженості проблеми» окреслено основні напрями наукового вивчення теми. Доробок українських та зарубіжних учених поділено за тематичним принципом на декілька груп. До першої групи віднесено розвідки загальнонаукового характеру, що висвітлюють національну політику Польської держави, суспільно-політичне життя міжвоєнної Галичини, генезу та розвиток українсько-польських відносин. Серед праць за тематикою вартісними є публікації учених української діаспори В. Кубійовича, І. Лисяка-Рудницького, а також сучасних дослідників Л. Алексієвець, Я. Грицака, Б. Гудя, Р. Давидюк, Л. Зашкільняка, С. Качараби, В. Комара, О. Красівського, М. Кучерепи, М. Литвина, Ю. Макара, О. Рубльова, М. Швагуляка.

Суспільно-політичне життя міжвоєнної Польщі, основні аспекти національної політики держави висвітлені у публікаціях польських учених. Праці, опубліковані на початку 30-х років ХХ ст., були здебільшого довідково-інформаційними. Донині не втратили актуальності роботи з цієї теми А. Айненкеля, М. Папежинської-Турек, Є. Томашевського, А. Хойновського, опубліковані у 60–80-х роках ХХ ст. Для з'ясування політичного, економічного та культурного становища національних меншин, трансформації національної політики Польщі вагоме значення мають розвідки сучасних учених Ч. Бжози, Т. Броварека, В. Кулеші, В. Паруха, Я. Пісулінського, А. Сови, Г. Халупчака.

Помітне місце в історіографії проблеми посідають публікації другої групи, предметом дослідження яких є освітня та мовна політика міжвоєнної Польщі. Широкий спектр концептуальних аспектів, пов'язаних із польською освітньою політикою, правовим статусом українських шкіл у Польщі, висвітлено у працях Л. Алексієвець, А. Василюк, В. Виздрика, М. Гаяля, Т. Завгородньої, Б. Ступарика, В. Яремчука. Освітню політику влади щодо євреїв проаналізували Р. Романцов, Б. Орач, М. Возняк. Правовий статус мов меншин, мовну політику та законодавство Австро-Угорщини й Польщі дослідили З. Білоус, Л. Білоус, О. Горда, Р. Домбчевський, В. Марковський, Ю. Шевельов, Чехо-Словацької Республіки – А. Бергсасі, Ч. Фединець, С. Черничко, підрадянської України – Ю. Прадід.

Належну увагу освітній політиці міжвоєнної Польщі, функціонуванню шкільництва національних меншин приділили польські вчені Ф. Арашкевич, Ш. Бронштейн, У. Врублевська, Т. Гумула, Є. Дорошевський, К. Зелінський, М. Іваніцький, З. Конечни, С. Масвський, С. Мауерсберг, З. Осінський, М. Сирник, Г. Сьюдут, А. Шарковська. Польську освітню політику щодо українців Галичини проаналізував К. Санойця. Мовне законодавство міжвоєнної Польщі, її міжнародні зобов'язання щодо прав меншин, мовну структуру та мовні права населення, висвітлили Е. Возняк, Є. Ороновський.

Третю групу досліджень складають розвідки, у яких проаналізовано міжнародні відносини у Галичині. Цієї проблеми торкалися діаспорні автори І. Грицишин, М. Костецький, Н. Пазуняк та ін. Сучасні науковці досліджували політичну та культурну діяльність меншин краю, міжнародні відносини (Я. Дашкевич, М. Генік, О. Жерноклеєв, С. Макаруч, П. Чорній); формування образу Польщі та поляків в українській громадській думці, поширення мітів і стереотипів, які ускладнювали українсько-польські взаємини (Л. Зашкільняк, Р. Голик); соціально-економічне життя німецького населення (І. Монолатій, П. Сіреджук); аспекти життєдіяльності поляків (О. Калакура), євреїв (М. Гон, Ж. Ковба, А. Кержнер).

Національну політику Польщі щодо населення Галичини та Волині, асиміляційні процеси серед меншин, міжнародні відносини, поширення мітів і стереотипів проаналізували польські вчені Я. Блушковський, Г. Грицюк, Р. Домбровський, П. Кацпжак, М. Кемпа, Я. Мокляк, П. Олеховський, С. Потоцький, німецька дослідниця Д. Лакеберг, австрійський учений М. Поллак. Поширення асиміляційних процесів серед євреїв висвітлювали польські дослідники Х. Венгжинек, В. Вежбенец, британський учений П. Джонсон, німецький – Дж. Маркус, американські – Ц. Геллер, Т. Ендельман, Е. Мельцер. Польсько-німецькі взаємини проаналізував Є. Красуський.

Політичну та освітню діяльність польських, українських, єврейських і німецьких політичних партій, парламентську роботу послів у сеймі та сенаті Польщі представлено у працях четвертої групи досліджень. Вагомими для вивчення програмних цілей українських партій національно-демократичного табору, відстоювання ними освітніх прав українців є роботи М. Кугутяка, І. Соляра. Дослідження ідеології, політичної та освітньої діяльності Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) – русло студій Б. Лаврука, Т. Мосійчук, О. Потіхи, Л. Шептицької; Української соціал-демократичної партії (УСДП) – І. Райківського; Української соціалістично-радикальної партії (УСРП) та інших лівих політичних сил – І. Бегея, О. Боднар, М. Мішук; Організації Українських Націоналістів (ОУН) – Г. Касьянова, А. Кентія, П. Мірчука, О. Стасюк, В. Ухача. Науковці також досліджували основні напрями й методи парламентської роботи та боротьбу за розвиток національного шкільництва українських послів (О. Зайцев, Я. Комарницький, Б. Лаврук, Р. Пуйда); німецьких парламентарів (Є. Горб, Н. Сидорик); єврейських депутатів (М. Гон, Ю. Крамар, В. Меламед, Я. Хонігсман).

Діяльність польських політичних партій, їх відносини з політичними силами національних меншин висвітлила німецька дослідниця С. Цлох. Польські вчені проаналізували історію націонал-демократії від кінця XIX ст. до кінця 30-х років XX ст. (О. Бергманн, Р. Вапінський, С. Кіліан, Е. Май, Г. Радомський); політику санаційного табору щодо вирішення національного питання (В. Парух); діяльність польських політичних партій, їх ідейні та організаційні засади (К. Добжинський, Е. Коко, Б. Кшивоблоцька, С. Міхаловський, М. Петрусевич, А. Свято, Я. Яхимек). Цілісну картину розвитку УНДО представив

Р. Томчик. Певні аспекти праці німецьких політичних сил висвітлено у публікаціях німецького ученого Т. Біршенка, польських – К. Грюнберга, Д. Мательського, Т. Юрека. Ідеологію єврейських політичних партій, їх культурно-освітню діяльність, відносини з польською владою аналізували польські вчені М. Айзенштайн, Е. Вайнот, Е. Мендельсон, С. Хмелевський, В. Яворський, американські – А. Брумберг і Дж. Якобс, ізраїльський дослідник – Г. Бекон. Генезу та організаційну структуру Української парламентської репрезентації, еволюцію її політики щодо Польщі проаналізував М. Шуміло. Освітню діяльність парламентарів у сеймі та сенаті Польщі дослідили Ч. Бжоза, В. Менджецький, Ш. Рудницький, Я. Фаловський, Й. Шабліцька-Жак.

У п'яту групу ввійшли розвідки, що розкривають участь культурно-освітніх товариств у розвитку системи освіти у Галичині. Роль просвітницьких структур у піднесенні національної свідомості учнів і молоді міжвоєнної Галичини висвітлила М. Чепіль. Культурно-освітню діяльність «Просвіти» узагальнили А. Грицан, І. Зуляк, Ж. Ковба, М. Люзняк, Б. Савчук, А. Середяк. Порівняння діяльності «Просвіти» та польського «Товариства школи людової» належить Я. Ісаевичу. Організацію роботи «Рідної школи», її роль у розвитку приватного шкільництва висвітлили В. Виздрик, Г. Добрянський, Б. Савчук, Л. Ясінчук. Роль педагогічних товариств у піднесенні рівня освіти українців краю простежили Л. Баїк, М. Московчук, М. Надрага, єврейських культурно-освітніх організацій – В. Доценко.

Просвітницьку діяльність польських та українських культурно-освітніх товариств й учительських організацій Галичини вивчали польські автори М. Вальчак, Я. Дурка, М. Жміхровська, Й. Камінська-Квак, Г. Маркевич, Г. Міхальський, С. Можджен, Я. Усьондек, Ю. Шафран. Особливості освітньої діяльності німецьких товариств аналізували Д. Серадзка, С. Трухим, єврейських організацій – Р. Жебровський, М. Лапот.

До шостої групи належать праці, в яких висвітлено просвітницьку діяльність представників різних конфесій Галичини. Спільну боротьбу ГКЦ з політичними силами та культурно-освітніми товариствами за освітні права українців дослідили С. Гнот, В. Марчук, О. Перевезій, І. Пилипів, О. Турій, С. Цьорох, П. Шкраб'юк, Ю. Щербяк. Значення РКЦ у духовно-культурному просторі краю актуалізував Т. Горбачевський. Діяльність протестантських громад в Україні дослідила В. Любашенко. Важливими для з'ясування освітньо-виховної роботи релігійних громад краю є праці О. Вознюк, А. Леди, В. Полека, Б. Ступарика.

Зацікавленість діяльністю ГКЦ, її правовим статусом демонстрували польські дослідники Е. Вичавський, М. Мруз, Т. Сліва. Правове становище та організаційну структуру РКЦ, її душпастирську, культурно-освітню та господарську діяльність дослідили С. Вільк, Л. Гроховський, Ю. Дзівокі, А. Закшевська, В. Журек, М. Лещинський, Ю. Майка, С. Маєвський, В. Мислек, Д. Ольшевський, А. Пекарський, Е. Фірліт, Я. Щепаняк, Ю. Юркевич, Ю. Яронь. Релігійне шкільництво єврейської громади краю висвітлили

Т. Броварек, С. Левінова, Г. Халупчак. Новаторськими щодо представлення різних аспектів праці протестантських громад міжвоєнної Польщі є студії Е. Алабрудзінської. Просвітницьку роботу протестантських і католицьких релігійних організацій краю охарактеризували В. Гастпари, Р. Домбровський, М. Іваніцький. Діяльність протестантських церков Польщі, розвиток німецькомовного шкільництва, представили німецькі вчені Й. Білль, Т. Біршенк, Е. Кнайфель, Е. Ладенбергер, Л. Хен.

Історіографічний аналіз ступеня дослідженості окресленої проблеми дає підстави стверджувати про необхідність комплексного узагальнення національно-освітньої політики урядів Польщі 20–30-х років ХХ ст. у контексті її впливу на політичні, освітні, мовні та релігійні процеси Галичини.

У підрозділі 1. 2 «Джерельна база» використані джерела систематизовано за видами: документи органів влади й управління міжвоєнної Польщі, політичних партій, культурно-освітніх товариств, церковних інституцій, шкільних закладів; статистичні матеріали; джерела особового походження (спогади, публіцистичні праці); періодичні видання.

З документів архівного походження у роботі широко використано матеріали українських (Держархів Івано-Франківської області, Держархів Львівської області, Держархів Тернопільської області, ЦДІАЛ України) та польських (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Archiwum Państwowe miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego, Archiwum Państwowe miasta Lublina, Archiwum Państwowe w Przemyślu, Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie) архівів. Доповнили ці джерела документи з фондів відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАНУ та польських бібліотек – Archiwum Zakładowe Biblioteki Narodowej w Warszawie, Oddziału Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Важливу і найчисленнішу групу джерел становлять документи та матеріали органів влади: звіти повітових органів держави й слідчих відділів воєводських управлінь державної поліції, в яких міститься інформація про суспільно-політичну ситуацію в Галичині, відносини польської влади з представниками національних меншин, їхніми політичними силами, відомості про зібрання та різноманітні віче, перебіг виборчих процесів, просвітницьку працю громадських структур, безпекову ситуацію в повітах. Вагомий пласт утворили матеріали, пов'язані з діяльністю політичних партій, зокрема, статuti, програми, відозви до населення, матеріали з'їздів, резолюції партій, агітаційна література. Залучення матеріалів, які стосувалися праці українських, польських, єврейських і німецьких культурно-освітніх товариств (статuti, документи про реєстрацію місцевих осередків, списки членів, відомості про кількість філій, читалень, гуртків, секцій, протоколи загальних зборів, інструкції, звернення, звіти про діяльність навчальних закладів, якими вони опікувалися, навчальні плани тощо), сприяло висвітленню їх діяльності на освітній ниві. У дослідженні використано також конфесійні матеріали: документи з діяльності ГКЦ, РКЦ,

протестантських церков, єврейських релігійних організацій, спрямованої на розвиток приватного національного шкільництва та піднесення освітнього рівня населення краю. Документація навчальних закладів також становить важливу групу першоджерел, які висвітлюють функціонування приватних початкових і середніх шкіл Галичини.

Грунтовніше дослідити національно-освітню політику Польської держави в міжвоєнні роки та освітню діяльність громадських і церковних структур дають змогу опубліковані джерела, які представлені законодавчими актами вищих органів державної влади Польщі, документами, присвяченими національно-освітній політиці, відноси́нам влади з представниками національних меншин. Важливим джерелом для вивчення парламентської діяльності українських, польських, єврейських і німецьких послів до сейму та сенату Польщі, аналізу їхньої законодавчої роботи, виступів та інтерпеляцій були стенографічні матеріали зі засідань сейму та сенату.

До джерел особового походження відносимо публіцистичні праці українських, польських та єврейських політичних і громадських діячів, опубліковані у міжвоєнні роки, які пропонували різні шляхи вирішення національної проблеми. Політику влади в галузі національної освіти розглядали українські громадсько-політичні діячі та публіцисти І. Герасимович, І. Кедрин, М. Кордуба, В. Мудрий, М. Терлецький, К. Федорович, а також польські – В. Бончковський, А. Бохенський, Т. Голувко, С. Грабський, Я. С. Лось, Ф. Слівінський, С. Собінський, К. Сосніцький, З. Столінський та єврейські – Е. Гасбах, С. Гіршгорн, Б. Гунсберг, І. Грюнбаум, О. Тон.

Значний інтерес становлять спогади політичних і громадських діячів, які, хоча інколи суб'єктивно, викладають власне бачення вирішення національного та освітнього питань у Польській державі. Для висвітлення громадсько-політичного життя міжвоєнної Польщі, суспільно-політичної ситуації у Галичині, діяльності українських партій і парламентарів у сеймі та сенаті, українсько-польських відносин, боротьби українців за національне шкільництво залучено спогади І. Кедрина, В. Макара, І. Макуха, Л. Ребета, А. Чернецького. Краще зрозуміти освітню політику міжвоєнної Польської держави щодо українців, змагання українського населення Галичини за збереження національного шкільництва дозволяють мемуари В. Бемка, Ш. Редліха, С. Шаха. Про національно-патріотичну діяльність українських педагогів дізнаємося зі спогадів Л. Біласа, Р. Волчука, О. Дучимінської, У. Кравченко, І. Крип'якевича, Ю. Редька, М. Соневицького. Важливі відомості про життя німців Галичини містять спогади Л. Цеклера, дружини німецького пастора Т. Цеклера. Інформацію про спроби урядовців вирішити освітнє питання містять спогади польських політиків С. Тугутта та В. Вітоса.

Важливим джерелом є українська («Діло», «Громадський голос», «Мета», «Нова Зоря», «Рідна школа», «Робітничий голос», «Свобода», «Учитель», «Українська школа», «Учительське слово» та ін.), польська («Biuletyn Polsko-Ukraiński», «Droga», «Dziennik Ludowy», «Nauczyciel

Polski», «Natio», «Sprawy Narodowościowe», «Piast», «Robotnik», «Walka», «Wyzwolenie» та ін.), єврейська («Chwila», «Miesięcznik Żydowski», «Nasza Opinia», «Nasz Kurier», «Nasz Przegląd», «Nowy Dziennik») і німецька («Ost-Deutsches Volksblatt», «Deutsche Monatshefte in Polen», «Zwiastun Ewangeliczny») періодика міжвоєнних років, в якій відображено суспільно-політичне та культурно-освітнє життя як Галичини, так і усієї Польщі. Загалом джерельна база є репрезентативною та достовірною, достатньою для висвітлення основних аспектів досліджуваної теми.

У другому розділі «**Методологічні основи дослідження**» проаналізовано методологічний інструментарій дисертації. Для забезпечення вивчення окресленої теми застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Методи аналізу та синтезу сприяли визначенню стану історіографії та джерельної бази дисертації, дали змогу простежити процес реалізації національно-освітньої політики польських урядів у міжвоєнній Галичині, процеси і явища в історії та культурі українського, польського, єврейського та німецького народів. Метод узагальнення дав змогу сформуванню цілісної картини освітньої діяльності політиків, духовенства та громадських діячів різних національностей. Завдяки методу формалізації вдалося зобразити результати наукового узагальнення у відповідних термінах і поняттях. Пошуковий метод використано для визначення ступеня дослідженості проблеми, виявлення джерел з обраної теми, а метод типологізації та класифікації – для систематизації джерельних матеріалів, літератури, класифікування поглядів політичних, громадських і релігійних діячів. Метод критичного аналізу джерел та історіографії застосовано при опрацюванні матеріалів українських і польських архівів, періодики, оскільки суперечливий характер документів, їх значний обсяг, деякі неточності в них вимагали перевірки, зіставлення чи підтвердження з іншими матеріалами. За допомогою герменевтичного методу проаналізовано джерельні та історіографічні матеріали, статистичні документи й на підставі результатів цього аналізу осмислено значення освітньої діяльності населення міжвоєнної Галичини. Історико-порівняльний метод застосовано для з'ясування національно-освітньої та мовної політики Польщі щодо окремих меншин, порівняння політики державної та національної асиміляції, шляхів реалізації концепцій національного та державницького виховання, порівняння польської освітньої та мовної політики з чехословацькою, румунською та політикою підрадянської України. Для дослідження національного та демографічного складу населення Галичини, структури системи освіти використано статистично-кількісний метод. У процесі вивчення також застосовано методи абстрагування, індукції, дедукції, системний, історико-типологічний, історичний, логічний, проблемно-хронологічний, періодизації.

В основу методологічного інструментарію праці покладено методологічні принципи: історизму, системності, об'єктивності, науковості, всебічності, наступності, багатофакторності та опори на історичні джерела.

З'ясовано значення основних термінів і понять: «національна політика», «освітня політика», «мовна політика», «національна свідомість», «національна самосвідомість», «національна ідентичність», «національна меншина», «Східна Галичина», «Східна Малопольща», «східні креси». Застосована методологія дала змогу обґрунтувати об'єкт дослідження, окреслити проблематику і завдання, розробити структуру роботи й сформулювати висновки.

Третій розділ «Галичина в контексті польської національної політики» присвячено проблемам інтеграції Галичини в державну систему Польщі, національному складу населення краю та міжнаціональним відносинам, нормативно-правовому регулюванню становища національних меншин, а також основним концепціям вирішення національної проблеми в Польській державі та політиці урядів щодо непольського населення.

У підрозділі 3. 1 **«Формування поліетнічної Польщі: галицький вимір»** констатовано, що не дочекавшись рішення Ради послів союзних держав про включення Галичини до складу Польщі й ігноруючи протести місцевого населення, польські урядовці намагалися інтегрувати край через політику доконаних фактів. У Галичині, де переважало українське населення, поляки як представники титульної нації перебували у меншості, а також вагомими були частки єврейської та німецької громад, склалися складні міжнаціональні відносини, які зумовили протистояння в політичній і культурно-освітній сферах, хоча на побутовому рівні представники різних національностей співіснували переважно мирно.

З огляду на поліетнічний склад населення Галичини урядовці запроваджували етнополітичні, соціальні та культурно-освітні зміни з метою зміцнення «польського стану посідання», що було способом зберегти ці землі у складі Польщі. Щоб аргументувати правомірність їх приєднання, а також на майбутнє забезпечити польську етнічну перевагу, яка б стала політичною і соціальною опорою влади на цих теренах, урядовці вдалися до адміністративно-територіальних і соціальних заходів: сформували Краківське, Станиславівське, Тернопільське та Львівське воєводства, штучно приєднавши до останнього землі, де переважало польське населення; замінили назву «Східна Галичина» на «Східна Малопольща»; 1921 р. провели перепис населення, основним завданням якого було засвідчити наявність значної кількості поляків; запровадили аграрну реформу, спрямовану на поширення польського осадництва; звільняли з державних установ службовців-українців за відмову від присяги на вірність Польській державі; розпочали дискримінаційну політику щодо українських, німецьких та єврейських політичних, громадських і культурних організацій.

Попри те що міжнародні договори та внутрішні нормативно-правові акти гарантували непольському населенню громадянські права та свободи, забороняли будь-які форми дискримінації на підставі приналежності до етнічних чи національних спільнот, вони не мали характеру прямої дії, а їх

виконання, зокрема в освітній сфері, покладалося на органи місцевої влади та шкільну адміністрацію, які інтерпретували та виконували ці приписи на власний розсуд. Недотримання на практиці норм законодавства на державному та місцевому рівнях призвело до ігнорування прав національних меншин у політичній, культурній і економічній сферах.

Підрозділ 3. 2 «**Державна політика в національній сфері**» розкриває суть основних політичних концепцій щодо вирішення національної проблеми у Польщі, а також висвітлює урядову політику стосовно українського, єврейського, німецького та польського населення Галичини.

За міжвоєнні роки урядовцям так і не вдалося виробити конкретної програми розв'язання національного питання, натомість основні напрями національної політики формували дві базові політичні концепції: національної асиміляції – представляли ендеки, та державної асиміляції меншин – репрезентували пілсудчики. Націонал-демократи висловлювалися за примусову асиміляцію слов'янського населення (українців, білорусів) задля створення моноетнічної держави, ослаблення економічного та політичного становища німецької меншини з подальшою їх асиміляцією та реполонізацією територій їхнього проживання. Ендеки також виступали за ізоляцію євреїв від суспільного життя. Послаблюючи їх позиції в економіці, запроваджуючи обмеження в освітній сфері, вони намагалися прискорити еміграцію євреїв. Політичні прихильники Ю. Пілсудського прагнули сформувати в українців і білорусів почуття приналежності до польської державності. Вважаючи, що єврейській і німецькій меншинам варто гарантувати громадянське та культурне рівноправ'я, пілсудчики все ж сподівалися на їх еміграцію. У Галичині польський уряд провадив щодо німецької меншини дещо іншу політику, ніж у західних воєводствах, більш подібну до тієї, яку застосовували щодо українців і білорусів, тобто німецьке населення зазнавало примусової асиміляції. Ендеки та пілсудчики втілювали ідею відмінного трактування непольського населення у різних регіонах держави й заклали її в підвалини регіональної політики.

З 1919 і до 1926 р., коли домінувала концепція національної асиміляції непольського населення, і після 1926 р., коли влада перейшла до політики державної асиміляції меншин, а також після 1935 р., коли урядовці реалізували т. зв. програму зі зміцнення «польськості», сутність національної політики залишалася незмінною: полонізація меншин, гальмування розвитку національних рухів. Саме сприйняття поліетнічності як загрози суверенітету Польщі, а також намагання урядових кіл побудувати унітарну та моноетнічну державу призвели до полонізаційної політики щодо тих народів, зокрема українців, білорусів, литовців, частково – німців, які, на думку владних кіл та польської громадськості, становили загрозу внутрішній безпеці та цілісності держави. У своїй національній політиці польські правлячі кола, з одного боку, намагалися інтегрувати меншини та зміцнити унітарність держави, а з іншого, – змушені були протистояти національним «сепаратизмам».

Непослідовна національна політика, її залежність від низки чинників, зокрема, від чисельності меншин, ролі, яку вони виконували в політичному чи економічному житті, політична нестабільність, зумовлена частотою зміною урядів, призвели до наростання національних антагонізмів, які суттєво послаблювали державу. Поступки, яких представники непольського населення домоглися в ході переговорів, згодом зазвичай нівелювалися владою, що ускладнило досягнення формального політичного порозуміння з меншинами.

У четвертому розділі «Формування освітньої системи в Польщі» проаналізовано освітню політику польських урядів щодо непольського населення, особливості впровадження освітньої системи в Галичині.

У підрозділі 4. 1 **«Освітня політика щодо національних меншин»** досліджено реорганізацію системи освіти у повоєнні роки, проблеми уніфікації освітньої сфери, реалізацію концепцій національного й державницького виховання. Уніфікацію шкільництва та виконання ключових завдань в освітній сфері ускладнювало те, що терени Польщі, які свого часу перебували під владою Росії, Пруссії та Австро-Угорщини, тривалий час різнилися економічними, політичними, суспільними та правовими відносинами, відповідно різними з організаційного, програмного та дидактичного поглядів були й шкільні системи. На підставі ухвалених у 1919–1920 рр. освітніх законів і розпоряджень було реформовано державне початкове шкільництво, учительські семінарії й заклади вищої освіти. Через економічні труднощі в державі впроваджувалися не всі ухвалені нормативні документи. Незадовільним залишалося матеріальне забезпечення початкових шкіл, утримання яких було покладено на державу та місцеву владу, яка не мала змоги виконати фінансові зобов'язання, що, своєю чергою, негативно вплинуло на якість початкової й середньої освіти. Узятий курс на полонізацію національних меншин краю, урядовці всіляко обмежували діяльність українських і німецьких початкових навчальних закладів та перешкоджали відкриттю нових. Оскільки ані міжнародні договори, ані внутрішні нормативно-правові акти не забезпечили безкоштовного навчання на середньому та вищому освітніх рівнях, це ускладнило доступ представникам меншин до цих шкіл. Критику в населення викликали й інші нововведення влади: надання переваг під час вступу до закладів вищої освіти, зокрема до Львівського університету, молоді, яка служила в польській армії чи закінчила польськомовну школу; запровадження польської мови викладання, відповідно Львівський університет втратив статус двомовного; запровадження *numerus clausus* у середніх і вищих навчальних закладах; переведення запідозрених у нелояльному ставленні до держави педагогів у польськомовні школи або на етнічно польські землі, як наслідок, у 1935 р. у Західній Україні учителів-українців серед загальної кількості було 21,67 %, німців – 0,03 %, євреїв – 0,6 %, поляків – 77,7 %.

Освітня політика, яку урядовці провадили в Галичині, різнилася від загальнопольської, оскільки влада намагалася не допустити домінування

тут непольського населення та сприяла полонізації меншин. Юридичним підґрунтям розвитку утравкістичного шкільництва, покликаного виховувати з усіх школярів відданих громадян держави у взаємній пошані до національних особливостей, та запровадження польської мови як обов'язкового предмета у державних і приватних освітніх закладах послужив «кресовий» шкільний закон 1924 р. Українці сприйняли зміни як спробу ліквідації непольських шкіл, асиміляції населення, і небезпідставно, адже наприкінці 30-х років у Галичині україномовними були лише 6 % початкових навчальних закладів, у яких здобувало освіту 5 % учнів-українців.

Уніфікована освітньою реформою 1932 р. структура системи шкільництва не стала ні цілісною, ні демократичною: семирічні школи трьох ступенів (з різними навчальними програмами та педагогічним складом), двоступенева середня школа (чотирирічна гімназія і дворічний ліцей), польськомовні трирічні педагогічні ліцеї та дворічні педагогії залишили середню та вищу освіту малодоступною для дітей, які проживали в селах (переважно національних меншин).

Визначальними у справі виховання молодого покоління були національна та державницька концепції. Національне виховання набувало дедалі виразніших ознак націоналістичного, у якому виняткова роль у формуванні польського громадянина нового типу відводилася історії Польщі, її культурі та традиціям. Концепція державницького виховання набула поширення з приходом до влади пілсудчиків 1926 р. На думку її ідеологів, саме школа мала формувати в учнів почуття патріотизму, привчати до сумлінного виконання обов'язків перед Вітчизною. Концепція не передбачала зречення меншинами власної національності, йшлося про формування у них відданості державі та дотримання законів. Спроби її реалізації через систему освіти знайшли відображення в освітній реформі 1932 р. Поєднання у другій половині 30-х років в освітній політиці елементів національного та державницького виховання проявилось в намаганні денаціоналізувати українців і частково німців, спонукати євреїв до еміграції.

У підрозділі 4. 2 **«Особливості впровадження освітньої системи в Галичині»** простежено формування ЛШО, організацію та функціонування навчальних закладів краю. Реорганізацію системи освіти Галичини урядовці розпочали з 1921 р., ще до офіційного приєднання краю до складу Польщі. Політику центральної влади в освітній сфері реалізувала кураторія ЛШО, покликана сприяти створенню цілісної системи освіти в межах держави шляхом подолання відмінностей в освітній сфері, організаційній та програмній уніфікації шкільництва Галичини з рештою польських земель. Саме куратори, візитатори та шкільні інспектори мали долучитися до вирішення національних проблем в освітній сфері, однак через політичні погляди більшості з них їх діяльність призвела до загострення міжетнічних суперечностей.

Розроблений за участі міністра освіти С. Грабського шкільний закон 1924 р. послужив підставою для розбудови мережі польськомовного

початкового шкільництва (з 1590 у 1911/12 н. р. до 2127 у 1937/38 н. р.), збільшення кількості утраквістичних шкіл (у 1936/37 н. р. їх було 2143) внаслідок зменшення освітніх закладів з навчанням мовами національних меншин (зокрема, державних україномовних шкіл з 2151 у 1924/25 н. р. до 392 у 1936/37 н. р.). Принцип необхідності знання державної мови закон реалізував шляхом запровадження обов'язкового навчання декількох предметів польською мовою (польської мови та літератури, історії, науки про тогочасну Польщу, географії) у непольських державних і приватних школах. Наслідком провадження такої освітньої політики в Галичині стало скорочення кількості державних початкових і середніх шкіл з мовами навчання меншин. У краї в 1921–1922 рр. 51,7 % усіх початкових шкіл були українськими, у 1929–1930 рр. – 15,1 %, а в 1937–1938 рр. – 6,9 %. Державне українське середнє шкільництво Галичини було представлено 6 гімназіями та паралельними класами з українською мовою викладання у двох польських гімназіях, а також єдиним державним ліцеєм. За таких умов розвивалися приватні навчальні заклади: у 1937/38 н. р. діяло 19 українських гімназій, 16 ліцеїв, 18 фахових шкіл, у 1939 р. – 33 приватні початкові школи, підтримувані культурно-освітніми та релігійними структурами. Натомість на 1937/38 н. р. у краї діяло 39 польських державних гімназій і 11 реальних шкіл, 19 державних професійних шкіл, 10 педагогічних ліцеїв і 1 педагогія. Укладачі шкільного закону 1924 р. не врахували інтереси німецької мови, їдишу та ївриту. З огляду на це закон ускладнив діяльність державних шкіл з німецькою мовою навчання (деякі з них було перетворено на утраквістичні), оскільки не передбачав відкриття німецькомовних навчальних закладів на окреслених теренах. Нечисленні німецькі школи, які тут діяли, були засновані ще до Першої світової війни. На 1926/27 н. р. у південно-східних воєводствах було 82 початкові школи з німецькою мовою навчання (з них 11 державних і 71 приватна) та 2 польсько-німецькі державні початкові школи. У 1934/35 н. р. 59,1 % учнів німецької національності Галичини навчалися рідною мовою у приватних початкових німецьких навчальних закладах. Також діяли дві утраквістичні німецькі приватні гімназії. У міжвоєнній Польщі державних єврейських початкових шкіл з мовами навчання їдиш чи їврит взагалі не було. До державних єврейських шкіл належали «шабасувки» (у 1921/22 н. р. діяла 191 школа), у яких навчали польською мовою за програмами польських шкіл із двоєдинним курсом юдаїзму, а учні були звільнені від занять у суботи та на єврейські свята. Однак через низький рівень навчання їх відвідувало менш як 10 % усіх учнів-євреїв, решта навчалася в польських, українських або утраквістичних школах. Приватні єврейські початкові школи відвідувало не більше 21 % усіх дітей-євреїв. У 1938/39 н. р. у краї діяло 11 польськомовних приватних єврейських гімназій (9 «з правом публічності», 2 – «без права публічності») та 10 ліцеїв (6 і 4 відповідно). Через наростання серед поляків антисемітських настроїв єврейська молодь надавала перевагу приватним єврейським середнім школам.

У міжвоєнні роки через запровадження відсоткової норми вступу до вищих навчальних закладів для представників непольських національностей українці та євреї були обмежені в можливості навчатися в них. Усвідомлюючи потребу у вищій освіті, українські діячі долучилися до відкриття Українського таємного університету у Львові та Високої політехнічної школи, однак ці заклади припинили діяльність через переслідування з боку влади.

У п'ятому розділі **«Особливості польської мовної політики в Галичині»** проаналізовано мовну політику урядів міжвоєнної Польщі та її реалізацію в освітній сфері, висвітлено процес утравкізації шкільництва національних меншин, покликано асимілювати етнічне населення Галичини.

У підрозділі 5.1 **«Мовна політика та її реалізація в освітній сфері»** досліджено міжнародні зобов'язання Польської держави щодо мов національних меншин, а також простежено впровадження мовного законодавства в Галичині. З'ясовано, що державна мовна політика була спрямована на закріплення статусу польської мови як державної, гарантування їй провідних позицій в освітній, культурній, інформаційній, міжнаціональній сферах і державному управлінні, що мало забезпечити мовну однорідність населення та стати запорукою внутрішньої безпеки та цілісності Польщі.

Мовне законодавство декларувало різне ставлення до меншин (не лише мови мали різні права, ці права різнилися залежно від регіону), через що стало джерелом дискримінації. Державна мовна політика обмежувала суспільні функції регіональних і місцевих мов, а також суперечила міжнародно-правовим зобов'язанням Польщі щодо непольського населення, зафіксованим у Малому Версальському договорі, зокрема у ст. 9 і 10. Конституції 1921 та 1935 рр. не встановлювали чітких норм, які б гарантували національним меншинам права на освіту рідною мовою та державне фінансування непольських навчальних закладів, а обмежилися лише загальними формулюваннями. Мовні права непольського населення в освітній сфері регулювали й інші закони та підзаконні акти, однак загалом польська мовна політика, як і національно-освітня, була спрямована на поглиблення регіональних відмінностей, толерування й штучне поширення етнічних регіоналізмів. Намагаючись усунути мовні бар'єри між українцями та поляками задля зближення народів і поширення польської культури, влада у 1921/22 н. р. у державних початкових школах з українською мовою навчання та у польськомовних закладах спробувала запровадити українську чи польську мову як окремий предмет, однак це викликало критику як українців, так і поляків. Обмеження прав української мови в освітній сфері Галичини простежується як на рівні Міністерства віросповідань і освіти (МВіО), так і на рівні кураторії ЛШО. Своїми розпорядженнями та циркулярами від початку 20-х років вони намагалися запровадити обов'язкове вивчення польської мови як окремого предмета в українських державних і приватних початкових і середніх закладах; польської історії, географії та науки про Польщу польською мовою в українських приватних і державних

учительських семінаріях і середніх школах із залученням учителів-поляків; заборонити вживати поняття «український» в шкільництві, замінивши його на «руський»; запровадити польську мову у внутрішнє та зовнішнє урядування державних і приватних шкіл з українською мовою навчання. Подібні нововведення мало чим різнилися від політики Австро-Угорщини, яка вимагала знання німецької мови та поширювала її в шкільництві, однак викликали гостру критику українців.

На зміцнення польської державності на східних теренах були спрямовані мовні закони, затверджені сеймом 31 липня 1924 р., які стосувалися функціонування державної мови в офіційних державних і самоуправних адміністративних структурах, у судовому, прокурорському, нотаріальному діловодстві, а також в освітній сфері. Чинність законів поширювалася на терени Львівського, Тернопільського, Станіславівського, Волинського, Поліського, Новоградського, Віленського, Білостоцького (Гродненського та Волковиського повітів) воєводств. Польська мова була визнана як основна державна мова, мови меншин (українська, литовська та білоруська) виконували лише допоміжні функції, назву «українська» мова змінено на «руська», а державним установам заборонено вживати поняття «українець», «український» та замінено їх на «русин», «руський», «русинський». Один з ухвалених 1924 р. законів, а саме шкільний закон, обмежив можливості учнів-українців навчатися рідною мовою, збільшивши кількість шкіл з польською мовою викладання та утраквістичних. Оскільки укладачі законів 1924 р. оминули німецьку мову, їдиш та іврит, це викликало гостру критику єврейської й німецької громад. Попри те що чинність шкільного закону не поширювалася на німецьке шкільництво Галичини, воно також зазнало утраквізації. Натомість мовна політика в освітній сфері щодо німецької меншини решти польських теренів залишилася незмінною: чинними були попередні міжнародні договори та закони. Визнаючи рідною мовою євреїв іврит і заперечуючи права їдишу, урядовці погодилися на відкриття івритомовних шкіл, натомість під різними приводами закривали єврейські їдишомовні навчальні заклади.

З приходом до влади санаційного табору у 1926 р. державна мовна політика щодо національних меншин не зазнала кардинальних змін. З 1927 р. у державних школах із непольською мовою навчання написи та оголошення як усередині, так і ззовні шкільної будівлі мали бути виконані двома мовами, двомовними стали також шкільні акти, протоколи педагогічних рад і конференцій, шкільне листування, розклади уроків, таблиці успішності, шкільні свідоцтва. Урядовці спробували запровадити обов'язкове вивчення української мови як окремого предмета у всіх середніх закладах східної частини Галичини, а також унормувати кількість годин, відведених на вивчення державної та української мови у польських початкових школах з обов'язковим вивченням української мови. Однак через невдоволення поляків це рішення скасували, а українська мова стала

факультативом. Лише в 30-х роках у 5 польських державних і 4 приватних гімназіях запровадили обов'язкове вивчення української мови. З огляду на прийняті мовні закони проблема збереження національної ідентичності населення краю набула особливої гостроти.

У підрозділі 5. 2 **«Мовний утравкізм як спроба асиміляції етнічного населення краю»** простежено запровадження на підставі шкільного закону від 31 липня 1924 р. двомовного навчання в державних і приватних школах Галичини, покликаною вноرمувати правову ситуацію в шкільництві національних меншин. Основним типом початкової державної школи мала стати утравкістична, водночас було чітко прописано кількість чи відсоток батьків, на вимогу яких мали організовувати школи для національних меншин. Реорганізація українських шкіл на польські або двомовні відбувалася на підставі плебісцитів щодо мови навчання, результати яких шкільна та місцева адміністрація інколи планувала наперед. Нерідко, подаючи декларації щодо мови навчання, українці наштотувалися на бюрократичні перешкоди, штучно створені місцевою владою. Різниця у кількості декларацій за польську та українську мови навчання (20 на 40) свідчила про те, що урядовці від початку планували перетворити всі українські школи краю на двомовні. До 1930 р. плебісцити проводили щорічно, а потім – раз на сім років. Нововведення не лише суттєво ускладнило українцям боротьбу за зміну мови навчання, а й усупереч очікуванням влади ще більше загострило міжетнічні відносини.

Перетворення національних шкіл у двомовні непольське населення сприймало по-різному. Найбільше критики така політика викликала в українців, для яких спільна з поляками школа означала втрату попередніх здобутків в освітній сфері. Політики, громадські діячі, вчителі, духовенство провадили агітаційну діяльність під час шкільних плебісцитів, мобілізуючи українців для протистояння утравкізації. Українці також негативно сприйняли ті положення закону, на підставі яких у гмінах, де вони за переписом населення 1921 р. становили менш як 25 %, їх позбавляли права самостійно обирати мову навчання. Хоча з 1925 р., згідно з усною обіцянкою міністра освіти, у місцевостях компактного проживання українців, на які не поширювалася чинність шкільного закону 1924 р., українськомовні навчальні заклади мали зберігатися, місцева влада не завжди її виконувала. Територіальне обмеження щодо поширення чинності закону також було однією з його вад, оскільки з-під його юрисдикції вилучили Лемківщину, Холмщину і Підляшшя, де українці були обмежені в можливості здобувати освіту рідною мовою. Закон призвів до того, що у 1930/31 н. р. у ЛШО діяло 17,5 % початкових державних шкіл з польською мовою навчання, 30,2 % – з польською мовою навчання та українською мовою як обов'язковим предметом, 49 % – двомовних польсько-українських (більшість предметів вивчали польською мовою), 3 % – з українською мовою навчання (вивчали польську мову як окремий предмет), решту 0,3 % становили школи з іншими мовами

навчання. Українцям так і не вдалося домогтися скасування дискримінаційних пунктів шкільного закону.

Запровадження утравкізму критикувала також німецька меншина Галичини, оскільки перетворюючи німецькі школи на утравкістичні, влада прагнула асимілювати німецьке населення краю. Цьому протистояли німецькі громадсько-політичні й релігійні діячі, які своєю діяльністю згуртували місцевих німців навколо організації приватних шкіл з рідною мовою навчання. Німецька спільнота Галичини домоглася того, що більшість дітей-німців навчалися в початкових школах рідною мовою. Натомість єврейське населення краю не опиралося відкриттю двомовних шкіл, у яких діти вивчали як рідну, так і державну мову, володіння якою відкривало для них ширші перспективи. Показово, що понад 73 % дітей-євреїв навчалися в початкових державних чи самоуправних школах з польською мовою навчання, менш як 20 % відвідували подібні приватні єврейські школи. У міжвоєнні роки кількість утравкістичних єврейських приватних середніх навчальних закладів продовжувала збільшуватися: з 3 % у 1926/27 н. р. до 50 % у 1937/38 н. р.

Певне занепокоєння запровадженням утравкізму в шкільництві висловлювала частина польського суспільства, побоюючись, що спільна польсько-українська школа зашкодить поширенню польськості на окреслених теренах, а акції шкільних плебісцитів сприятимуть зростанню антидержавної агітації та формуванню націоналістичних настроїв серед українців. Натомість ті поляки, які підтримали запровадження утравкізму, були переконані, що школи національних меншин стали б основою для поширення сепаратизму.

У шостому розділі «Проблеми освіти в політичному дискурсі» проаналізовано діяльність українських, польських, єврейських і німецьких політичних партій, спрямовану на розвиток національного шкільництва та відстоювання освітніх прав народів у сеймі та сенаті Польської держави.

У підрозділі 6. 1 «Освітнє питання в діяльності політичних партій» простежено ідеологічні розбіжності в програмах політичних сил щодо розбудови приватного шкільництва, дискусії у політичних середовищах стосовно шляхів врегулювання «мовного питання» у навчальних закладах, співпрацю з культурно-освітніми товариствами для запобігання денационалізації молоді, форми та методи відстоювання політиками освітніх інтересів власних народів.

Освітні права українців відстоювали політичні партії національно-демократичного табору, зокрема УНДО та УСРП. З 30-х років на захист шкільництва виступила також ОУН. Попри ідеологічні розбіжності та міжпартійне протистояння, ці політичні сили прагнули забезпечити населення від асиміляції, застосовували схожі методи боротьби (організація віч, зібрань, відчитів, культурних заходів, виступи з парламентської трибуни, внесення скарг і подань, пов'язаних із плебісцитними акціями, закриттям

українських навчальних закладів, звернення з протестами до Ліги Націй). Їх діяльність, спрямована на зміну освітнього законодавства, не лише спонукала громадськість до боротьби за національне шкільництво, а й виявилася дієвим способом піднесення національної свідомості українців. Діяльність УСДП, а частково і Комуністичної партії Західної України, «Сельробу» також спрямовувалася проти утравкізації шкіл, переслідування приватних навчальних закладів, за відкриття українського університету. Клерикальні партії – Українська католицька народна партія та Український католицький союз – намагалися поліпшити ситуацію в шкільництві легальними методами, висловлювалися за гарантування дітям права на освіту рідною мовою.

Представники правого крила польського політикуму, зокрема Народно-національний союз (ЗЛН) і Польська партія християнської демократії, заперечуючи право меншин здобувати освіту рідною мовою, виступали за збільшення кількості польських культурно-освітніх установ, створення розгалуженої мережі польськомовного й утравкістичного шкільництва. Представники санаційного табору виняткову роль у державі відводили полякам, натомість рівні права та можливості вільного розвитку національним меншинам гарантували лише за умови їх повної лояльності до влади. У 1926–1939 рр. пілсудчики доклали зусиль до розвитку польськомовного шкільництва, піднесення рівня освіти та національної свідомості поляків, а також згуртування суспільства задля зміцнення держави. Ліві партії – Польська соціалістична партія (ППС), Польська народна партія «Визволене» (ПСЛ «Визволене») – виступали за надання населенню південно-східних воєводств гарантованих міжнародними договорами та Конституціями 1921 і 1935 рр. культурних, мовних та освітніх прав. Шляхи розв'язання освітньої проблеми вони вбачали в заснуванні навчальних закладів різних рівнів із мовами викладання меншин, які мали виховувати дітей непольської національності відданими громадянами Польщі.

Для єврейських політичних партій, які різнилися ідеологією та державницькими поглядами, визнанням їдишу чи івриту національною мовою, характерні різні підходи до вирішення освітнього питання. Ортодоксальна партія «Агудат Исраель», для якої єврейство було передусім релігійною спільнотою, а потім національною, опікувалася приватним релігійним шкільництвом з мовою викладання їдиш і вивченням івриту, чи як у реформованих хедерах, ще й польської мови (відповідно до вимог МВіО). Для партійців не існувало поняття національної мови: євреї, відповідно до потреб, могли використовувати їдиш, іврит чи польську. Під впливом «Загальних сіоністів» перебували просвітницькі товариства, що засновували національно-івритські навчальні заклади. Ознайомлення в них учнів з давніми єврейськими традиціями та культурною спадщиною, сприяло розвитку національної свідомості. Члени сіоністської партії «Мізрахі» опікувалися релігійними єврейськими школами з мовою навчання іврит, які давали світську освіту за міністерською програмою. «Бунд» і «Поалей-Ціон

(лівиця)», які представляли ліве крило єврейського політикуму, наполягали на відокремленні шкіл від релігійних організацій і навчанні на їдиші. Вони опікувалися Центральною єврейською шкільною організацією, що розвивала світське їдишомовне шкільництво. За надання єврейським навчальним закладам і культурі світського характеру виступали також члени Єврейської народної партії в Польщі, які вітчизною євреїв вважали край їхнього розселення. Фолькісти та члени партії «Поалей-Ціон (правиця)» сприяли розвитку світського шкільництва з мовою навчання їдиш і належним вивченням ївриту.

Серед німецьких партій, які провадили культурно-освітню діяльність у Галичині, найактивнішими були Спілка німців для оборони прав меншин у Польщі, Спілка німецьких галичан, Німецький народний союз, Молодонімецька партія. Попри ідеологічні розбіжності партійці, з огляду на спільність інтересів, зосередили увагу на відстоюванні політичних і культурних прав німецького населення Польщі, а також збереження їхньої національної самобутності. Вони провадили просвітницьку роботу серед німецьких громад, агітували за розвиток німецькомовного шкільництва, організацію культурно-освітніх товариств, народних домів, читалень, бібліотек, матеріально підтримували вчителів, забезпечували колоністів німецькомовною літературою. Попри тиск з боку влади політики активно відстоювали освітні права німців, надсилаючи скарги до уряду, Ради Ліги Націй. Діяльності партій допомагала фінансова підтримка з боку Німеччини, що і визначало їх ставлення до Польщі. Після досягнення німецько-польських домовленостей 1934 р. німецькі діячі послабили критику освітньої та мовної політики, натомість зосередилися на підтримці приватного німецькомовного шкільництва, де нерідко навчали дітей за державними німецькими програмами. З другої половини 30-х років, попри те що німецьке населення загалом демонструвало лояльне ставлення до Польської держави, серед них зростала кількість прихильників пронацистських поглядів.

У підрозділі 6. 2 «**Освітні питання в діяльності парламенту Польщі**» висвітлено відстоювання українськими, німецькими, єврейськими та польськими депутатами освітніх прав своїх народів. На засіданнях сейму та сенату часто обговорювалися питання, пов'язані з захистом національного шкільництва, розбудовою мережі навчальних закладів та учительських семінарій, поліпшенням матеріального становища педагогів, шкільних візитаторів, інспекторів. Депутати використовували для цього всі доступні правові інструменти: промови, внесення законопроектів та інтерпеляцій.

Найактивнішими у відстоюванні освітніх прав власного населення серед українських депутатів були С. Хруцький, В. Загайкевич, М. Черкавський, М. Рудницька, В. Великанович, А. Васильчук, поляків – Ю. Смуліковський, Я. Возніцький, С. Солтик, К. Чапінський, Я. Корнецький, німців – О. Фрізе, Е. Гасбах, Е. Зербе, А. Утта, Е. Науманн, євреїв – І. Грюнбаум, С. Гіршгорн, У. Мендельсон, О. Зоммерштайн. З огляду на те, що

для внесення інтерпеляцій, звичайних чи термінових подань потрібна була визначена кількість підписів, а для делегування представників до комісій – кількість осіб у сеймових клубах, парламентарі від національних меншин змушені були шукати союзників як серед польських послів, зокрема, з ППС та ПСЛ «Визволене», так і в своєму середовищі. Характерною для перших каденцій сейму була тісна співпраця німецьких і єврейських депутатів, однак після приходу до влади в Німеччині нацистської партії відносини між ними ускладнилися. За роки роботи Законодавчого сейму українські політики, які не були представлені в парламенті, зверталися до Єврейського кола з проханнями підтримати подання щодо переслідувань українського шкільництва та закриття філій громадських організацій. Подальша співпраця послів від непольського населення проявилася в організації Блоку національних меншин, підготовці спільних законопроектів.

Більшість польських парламентарів, попри суперечності у трактуванні шляхів вирішення освітнього питання, висловлювалися за прийняття таких законів, які б сприяли створенню розвиненої мережі польськомовного шкільництва та поширенню польськості на новоприєднані терени. Депутати від правих сил вважали, що школа з польською мовою викладання має стати інструментом етнополітичної асиміляції меншин. Натомість прихильники табору санації та лівих партій готові були йти на певні поступки непольському населенню в освітній сфері, за умови їх лояльності до держави.

Політика парламентарів від національних меншин у сеймі та сенаті цілковито залежала від їхніх відносин з владою. На риторику німецьких послів впливали міждержавні взаємини Польщі та Німеччини, а на висловлювання українських та єврейських депутатів – польсько-українські чи польсько-єврейські відносини. Українські, єврейські та німецькі парламентарі виступали за ухвалення узгодженого з ними освітнього законодавства, створення належних умов для розбудови національного шкільництва та загалом надання меншинам культурної автономії. Українські парламентарі головну загрозу вбачали в колонізації навчальних закладів і поширенні польськості на етнічні українські терени, тому вістря своєї боротьби в освітній сфері спрямували на протидію утраквізації шкіл, розширення функціонування мережі культурно-освітніх товариств і роз'яснювально-пропагандистську діяльність серед населення. Німецькі політики своє головне завдання вбачали у забезпеченні німцям гарантованих внутрішнім законодавством і міжнародними договорами прав, а також розширенні мережі німецькомовних шкіл та створенні умов для їх безперешкодної діяльності. Українські та німецькі послі гостро реагували на переслідування непольського шкільництва, обмеження діяльності культурно-освітніх товариств, примусове переведення учителів на інше місце праці задля «добра школи», переважно через політичні погляди та активну громадську діяльність, запровадження *numerus clausus* чи інші прояви дискримінації. Деяко стриманішими у своїй риторичі були єврейські депутати, які, хоча й висловлювали

невдоволення станом національного шкільництва, однак не йшли на відкрите протистояння з владою, а до Ліги Націй надіслали лише одну скаргу. Постійні внутрішні суперечки серед єврейських парламентарів стосувалися трактування місця євреїв у Польщі, ролі релігії в освіті, а також мови викладання у навчальних закладах. Незважаючи на певні поступки євреям влада так і не спромоглася вирішити питання *numerus clausus*, т. зв. лавкового гетто, проблему зростання антисемітських настроїв серед поляків. Водночас попри активну діяльність послам від національних меншин не вдалося домогтися надання польському населенню культурної автономії, натомість вони використовували парламентську трибуну для привернення уваги влади та громадськості до проблем в освітній сфері.

У сьомому розділі «Роль культурно-освітніх товариств у формуванні національної свідомості галичан» проаналізовано діяльність українських, польських, єврейських і німецьких культурно-освітніх товариств, спрямовану на відстоювання освітніх і мовних прав власних громад, а також, як у випадку з польськими організаціями, ще й поширення польськості у Галичині.

У підрозділі 7. 1 **«Українські товариства на захисті національного шкільництва»** простежено роль культурно-освітніх товариств, зокрема, «Просвіти», «Рідної школи», «Взаємної помочі українського вчителства», «Учительської громади», «Сільського господаря» у протидії асиміляції. За умов наступу на національні права українців Галичини забезпечення дітям і молоді доступу до освіти рідною мовою стало чи не найважливішим завданням товариств, зокрема «Просвіти» та «Рідної школи», які зосередилися на розширенні мережі національного шкільництва шляхом створення приватних початкових і середніх навчальних закладів, фахових шкіл, організації українознавчих курсів, самоосвітніх гуртків, бібліотек і читалень, видання української друкованої продукції, проведення національних свят, літературно-музичних вечорів, театральних заходів тощо. Учительські товариства здебільшого були сфокусовані на піднесенні кваліфікаційного рівня педагогів, залученні їх до активної громадської діяльності. Учителі пропагували серед населення необхідність боротьби за україномовні навчальні заклади, участі у плебісцитних і різноманітних освітніх акціях, відновлювали читальні. Просвітницька праця членів товариств і громадсько-політичних діячів мали важливе значення для протидії асиміляції та колонізації українців, піднесення освітнього та культурного рівня місцевого населення.

У підрозділі 7. 2 **«Полонізаційна діяльність польських товариств»** висвітлено просвітницьку та виховну працю польських культурно-освітніх організацій, спрямовану на збереження польськості в Галичині та формування національної свідомості місцевих поляків. Найактивнішими були члени «Товариства школи людової», тісно пов'язаного з польськими правими політичними силами, які організували приватні початкові та середні школи, освітні курси, лекції, відчити, засновували бібліотеки, читальні, бурси.

Товариство протидіяло поширенню на поляків впливів українських організацій, долучалося до реполонізації родин римо-католицького віросповідання української національності. Учительські об'єднання «Християнсько-національний союз учителів загальноосвітніх шкіл», «Товариство вчителів середніх і вищих шкіл» зосередилися на об'єднанні польських педагогів, піднесенні їхнього кваліфікаційного рівня та національної свідомості, заохочували їх впроваджувати в школах національне виховання. На відміну від них «Союз польських учителів загальноосвітніх шкіл» підтримував взаємини з товариствами національних меншин, зокрема з українськими та єврейськими, організовував спільні заходи. Переважна більшість його членів перебувала під впливом лівих політичних партій і зосереджувалася на піднесенні освітнього рівня поляків, боротьбі з неписьменністю, підвищенні кваліфікаційного рівня учителів, поліпшенні їхнього матеріального становища. Загалом польські товариства провадили активну освітню, виховну та культурну діяльність, чим долучилися до розвитку мережі польськомовних навчальних закладів.

У підрозділі 7.3 **«Просвітницька робота єврейських організацій»** проаналізовано діяльність єврейських культурно-освітніх товариств, які зосередилися на розвитку приватного початкового та середнього шкільництва, збереженні етнічної та культурної самобутності євреїв. Єврейські товариства опікувалися приватними навчальними закладами з різними мовами викладання та відмінними підходами до виховання (світськими, релігійними, мішаними). Розмаїття шкіл було пов'язане з впливом на діяльність товариств, які опікувалися шкільництвом, різних за ідеологією політичних партій, а також з еволюцією польської національної політики від спроб асимілювати євреїв до створення умов, що спонукали їх до еміграції. «Центральна єврейська шкільна організація», пов'язана з партіями «Бунд» і «Поалей-Ціон (лівиця)», опікувалася приватними світськими початковими школами з мовою викладання їдиш, які розвивалися у 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст. Частину з них місцева влада закрила через низький рівень знань учнів, невідповідні умови для навчання, поширення у них лівих ідей. Тісно пов'язані з загальними сіоністами товариства «Тарбут» і «Єврейське товариство народної та середньої школи» опікувалися івритомовними школами різних типів, які намагалися виховати патріотично налаштованих громадян майбутньої єврейської держави. Мережа цих шкіл значно розширилася на початку 30-х років, оскільки пілсудчики вбачали у пропагованій сіоністами ідеї еміграції євреїв до Палестини добрий спосіб вирішення єврейського питання. Зі середини 30-х років розвиток івритомовного шкільництва уповільнився з декількох причин: через скрутне матеріальне становище; оскільки популяризацію івritу перебрали на себе молодіжні політичні організації; батьки учнів-євреїв все частіше надавали перевагу двомовним школам, задля кращої соціально-економічної адаптації дітей у майбутньому. Навчальні заклади «Союзу громадських організацій,

які утримують єврейські школи» з викладанням польською мовою та івритом формували в учнів єврейську національну свідомість та поширювали сіоністські ідеї, а водночас виховували з них лояльних громадян як Польщі, так і майбутньої єврейської держави. Оскільки у 30-х роках дедалі більше урядовців схилилося до зменшення міжкультурного впливу між євреями та поляками, підтримували їх еміграцію, розвитку набуло шкільництво з мовами навчання їдиш та іврит, яке мало полегшити євреям виїзд до Палестини. Світськими школами цього типу опікувалося «Товариство з підтримки єврейського шкільництва та єврейської культури», яке перебувало під впливом політичних партій «Поалей-Ціон (правиця)» та Єврейської народної партії в Польщі. У міжвоєнну добу діяли й інші єврейські культурно-освітні товариства, які розвивали приватне шкільництво.

У підрозділі 7. 4 «**Роль німецьких товариств у піднесенні освітнього та культурного рівня меншини краю**» простежено внесок німецьких просвітницьких товариств у розвиток національного приватного шкільництва, ознайомлення німців Галичини з традиціями та культурою власного народу. Значну активність на просвітницькій ниві проявили «Спілка німців-християн Малополющі», «Спілка німців-католиків Малополющі», «Спілка німецьких учителів і вчительок Малополющі», які підґрунтям своєї культурно-освітньої діяльності вважали німецькомовне шкільництво, покликане забезпечити виховання в дусі національної окремішності. Товариства зосередилися на розвитку приватних німецькомовних початкових і середніх навчальних закладів, забезпеченні шкіл підручниками, організації різноманітних курсів, заснуванні народних домів, бібліотек, читалень, популяризації німецькомовної літератури. Належну увагу члени товариств приділяли відзначенню національних свят, співпрацювали з німецькими спілками Німеччини, Австрії, Румунії, від яких отримували матеріальну допомогу, науково-популярну, художню, технічну та дитячу німецькомовну літературу. Фінансування Німеччиною товариств влада сприймала як антидержавну діяльність, переслідуючи активістів, «мандрівних учителів», влаштовуючи обшуки в організаціях, відмовляючи їх осередкам у перереєстрації, обмежуючи відкриття нових німецькомовних шкіл. Попри тиск з боку влади, члени товариств доклалися до формування національної свідомості німецької громади.

У восьмому розділі «**Релігійний чинник у збереженні національної самобутності населення краю**» проаналізовано роль ГКЦ, РКЦ, єврейських релігійних структур, німецького духовенства у розвитку національного шкільництва, їх участь в організації культурно-освітніх акцій, патріотичному вихованні молодого покоління.

У підрозділі 8. 1 «**Участь Греко-католицької церкви в піднесенні національного шкільництва**» представлено культурно-освітню діяльність духовенства, спрямовану на виховання дітей і молоді в релігійному та національному дусі, на піднесення освітнього рівня та формування національної

свідомості українців Галичини. Греко-католицькі монаші чини зосередилися на розвитку україномовного приватного шкільництва, християнському й патріотичному вихованні молоді, засновуючи власні навчальні заклади різних типів або підтримуючи діючі приватні школи. ГКЦ надавала обдарованій молоді стипендії на навчання, у тому числі за кордоном, матеріальну допомогу дітям з малозабезпечених сімей тощо. У відстоюванні освітніх прав українців краю духовенство тісно співпрацювало з культурно-освітніми товариствами та політичними партіями, навіть попри те що ГКЦ офіційно дистанціювалася від політичної діяльності. Священники виступали організаторами просвітницьких акцій, зборів пожертв на розвиток товариств, засновниками місцевих осередків «Рідної школи» та «Просвіти», допомагали збирати скарги на фальсифікації результатів шкільних плебісцитів. Попри переслідування з боку влади за звинуваченнями в антидержавній діяльності своєю просвітницькою роботою, тісною співпрацею з українськими культурно-освітніми товариствами й партіями, духовенство долучилося до піднесення освітнього рівня українців.

У підрозділі 8. 2 **«Просвітницька діяльність Римо-католицької церкви»** проаналізовано освітньо-виховну працю католицького духовенства. Жіночі та чоловічі римо-католицькі релігійні згромадження опікувалися дошкільними закладами, початковими, середніми та фаховими школами, учительськими та духовними семінаріями, організовували різноманітні курси. У навчальних закладах, які перебували під опікою чернечих згромаджень, належну увагу було приділено як вивченню польської мови, історії, ознайомленню з національною культурою, традиціями, так і релігійно-моральному та національному вихованню учнів. РКЦ спільно з релігійними організаціями всіляко протистояли поширенню впливів ГКЦ й українських культурно-освітніх товариств на місцевих поляків, намагалися вберегти їх від денационалізації, сприяли поширенню польськості у краї, реполонізації родин римо-католицького віросповідання української національності, а також поверненню до католицизму вихідців зі змішаних сімей.

У підрозділі 8. 3 **«Релігійні основи єврейського шкільництва»** висвітлено розвиток єврейських приватних релігійних навчальних закладів, що перебували під опікою релігійних, політичних і просвітницьких структур. Релігійна освіта закладала важливі підвалини життя відповідно до настанов Тори та допомагала зберегти закритість єврейської спільноти. Релігійними навчальними закладами опікувалася Центральна освітня організація «Хорев», яка перебувала під впливом партії «Агудат Ізраель». Хедери та талмуд-тори переважно засновували у тих населених пунктах, де не було альтернативних єврейських шкіл. Не маючи вибору, євреї віддавали своїх дітей у хедери, що послуговувалися застарілою методикою навчання. Батьків приваблювало те, що плата за навчання була невисокою або відсутньою та існував тісний зв'язок зі староеврейськими традиціями. Існувало два типи хедерів: старого типу (навчання передбачало читання

на івриті та переклади біблійних книг, письмо на їдиші) та реформовані (зрівняні у правах з державними школами, у яких за власними навчальними програмами вчителі викладали релігійні предмети на їдиші й окремо іврит та, відповідно до програм МВіО, польською мовою світські предмети). Релігійні навчальні заклади для дівчат, покликані виховувати учениць у релігійному та національному дусі, утримувала організація «Бейс Яков», пов'язана з партією «Агудат Исраель». «Бейс Яков» опікувалася початковими школами (навчання відбувалося за програмами державних шкіл з одночасним вивченням юдаїстичних предметів та івриту), фаховими школами, релігійними й учительськими курсами. Національно-релігійні приватні навчальні заклади, виховна концепція яких базувалася на поєднанні сіоністських ідей з цінностями юдаїзму, засновували товариства «Ябне» і «Мітет», що діяли за підтримки партії «Мізрахі». За сприяння «Ябне» діяли дошкільні заклади, початкові школи (з мовами викладання їдиш або польською, у яких акцентовано на вивченні предметів юдаїстики та івриту, натомість менше годин відведено на світські предмети), єшиви, вечірні курси, читальні, бібліотеки. «Мітет» організувало утраквістичні релігійні школи (вивчали предмети юдаїстики на івриті, загальноосвітні – польською мовою), курси з вивчення івриту. Функціонування у Галичині єврейських релігійних навчальних закладів допомогло євреям зберегти релігійну й звичаєву окремішність.

У підрозділі 8. 4 «**Роль німецького духовенства у розвитку освітньої сфери**» досліджено вплив протестантських пасторів і римо-католицьких священників німецької національності на поширення німецькомовної освіти. Завдяки релігійній, культурно-освітній і виховній діяльності духовенство Союзу церков євангельсько-аугсбурзького і гельвецького визнання долучилося до збереження національної самобутності німців. Основними формами діяльності пасторів були богослужіння, душпастирська опіка, недільні школи, відзначення ювілейних дат. Пастори тісно співпрацювали з німецькими культурно-освітніми товариствами, спільно з якими засновували навчальні заклади, народні доми, бібліотеки, літні табори для молоді, популяризували німецькомовну літературу. Духовенство також долучалося до відкриття українських євангельських шкіл. Завдяки душпастирській опіці, протидії мішаним шлюбом, у співпраці з товариствами та партіями на освітній ниві, пасторам вдавалося запобігати асиміляції німців.

Культурно-освітню діяльність провадили також німецькі душпастирі римо-католицького обряду, які тісно співпрацювали з культурно-освітньою організацією «Спілка німців-католиків Польщі». Німці-католики не виявляли активних політичних прагнень, не підтримували тісних контактів з Німеччиною, переважно лояльно ставилися до Польської держави, нерідко спілкувалися польською мовою. У середовищі німців-католиків не було єдності щодо характеру освітнього процесу: частина закликала бойкотувати польськомовні школи та богослужіння, організувала лекції, різноманітні

курси, культурно-розважальні заходи, аматорські вистави, розповсюджувала німецькомовну пресу, залучала членів громади до відзначення національних свят, натомість інша – виступала за виховання німецької молоді в пропольському дусі. Як наслідок у середовищі німців-католиків, порівняно з протестантами, асиміляційні процеси відбувалися значно активніше.

У **висновках** узагальнено результати дисертації:

Аналіз наукових студій українських та іноземних дослідників і комплексу різноманітних джерел підтвердив потребу в узагальненій праці, що різнобічно висвітлює національно-освітню політику міжвоєнної Польщі, а також відстоювання політичними силами, культурно-освітніми товариствами та церковно-релігійними структурами Галичини національного шкільництва та власної самобутності.

Понад третину громадян міжвоєнної Польської держави становили представники національних меншин. Правове становище непольського населення регулювали міжнародні договори та внутрішні нормативно-правові акти, що забороняли будь-які форми дискримінації на підставі приналежності до національних спільнот. На практиці норми законодавства на державному та на місцевому рівнях часто не виконувалися, що зумовило протистояння при реалізації національної, мовної та освітньої політики держави.

Убачаючи в поліетнічності загрозу внутрішній безпеці та цілісності Польщі, влада зосередилася на побудові унітарної та моноетнічної держави. За міжвоєнні роки урядовим колам так і не вдалося сформувати програму вирішення національного питання. На перший план у різні періоди висувалися політичні концепції національної чи державної асиміляції непольських народів, а еволюція державного устрою в напрямі тоталітаризму наприкінці 30-х років зумовила перетворення політики «зміцнення польськості» на східних теренах в офіційну доктрину. Непослідовна національна політика, спрямована на колонізацію і асиміляцію непольського населення, доктрина регіональної політики, політична нестабільність, спричинена частою зміною урядів, вплив міжнародних чинників призвели до того, що Польщі не вдалося ані збудувати мононаціональну державу, ані налагодити конструктивні відносини з меншинами.

Підпорядкованість освітньої політики національній призвела до того, що вона змінювалася залежно від регіонів держави, національних меншин, політики правлячої партії. Серед основних завдань освітньої політики, поряд з ліквідацією неписьменності та створенням нової освітньої системи, було недопущення переважання непольської складової у південно-східних воєводствах. Спроби реалізації концепцій національного чи державницького виховання, які представники національних меншин сприймали як спроби денационалізації непольського населення, лише загострили національне питання. Як наслідок меншини зосередилися на розбудові приватного початкового і середнього шкільництва, покликаного зберегти рідну мову, культурні традиції та національну ідентичність.

Невдалою спробою внормувати правову ситуацію в шкільництві національних меншин стало ухвалення шкільного закону 1924 р. Усупереч його положенням, навіть ті початкові школи, де навчалися виключно українці, ставали утраквістичними, а під час шкільних плебісцитів органи місцевої та шкільної адміністрації неодноразово вдавалися до зловживань і фальсифікацій. Невраховання укладачами закону німецької мови, їдишу та іврит у розв'язанні мовного питання на окреслених теренах збурило німецьку та єврейську громади. Зміни, запроваджені в освітній сфері у 20–30-х роках ХХ ст., призвели до колонізації частини культурно-освітнього простору національних меншин Галичини шляхом розбудови мережі польськомовного й утраквістичного шкільництва за рахунок освітніх закладів непольського населення та загострили українсько-польський конфлікт.

Запровадження двомовності в початкових і середніх школах населення Галичини сприймало по-різному. Найбільше утраквізму протистояли українська та німецька громади, вбачаючи у цьому спробу асиміляції. Українські громадсько-політичні та церковно-релігійні структури зосередилися на розвитку україномовних приватних навчальних закладів, а також розгорнули агітаційну діяльність під час шкільних плебісцитів, залучивши до цієї акції громадськість. Німецьким діячам удалося створити мережу приватного шкільництва і, як наслідок, більшість учнів-німців навчалися в німецькомовних початкових школах. Інакше поставилося до утраквізму єврейське населення краю: частина його обирала для своїх дітей польськомовні чи утраквістичні школи, прагнучи спростити їм у майбутньому економічну та суспільну адаптацію; натомість інші, усвідомлюючи важливість навчання рідною мовою, надавали перевагу школам з викладанням мовами їдиш чи іврит. Поляки сприйняли утраквізацію двояко: прихильники запровадження двомовності стверджували, що утраквістичне навчання допоможе вирішити національну проблему і водночас позбутися шкідливого розмежування учнів, призвичаєних до мирного співіснування у школі; натомість супротивники змін убачали в утраквізмі загрозу поширенню польськості, а шкільні плебісцити вважали сприятливим ґрунтом для антидержавної агітації та формування націоналістичних настроїв серед українців.

Інтереси населення представляли різні політичні сили, які вважали освітні питання одним з пріоритетів своєї діяльності. Програмні завдання у сфері освіти вони реалізували шляхом парламентської боротьби, агітаційно-пропагандистської роботи серед громадськості та координації діяльності культурно-освітніх товариств. Важливу роль у відстоюванні освітніх і мовних прав українців Галичини відіграли УНДО, УСРП, ОУН, інші політичні сили проявляли меншу активність у цьому питанні. Однак згуртуванню зусиль у боротьбі за українське шкільництво перешкоджало міжпартійне протистояння, зокрема, за впливи на культурно-освітні товариства. Водночас завдяки парламентській діяльності, вічевим і плебісцитним акціям, пропагуванню потреби навчання рідною мовою й усунення утраквізму з навчальних

закладів, залученню дітей, молоді та дорослого населення до опору полонізаційній політиці влади партійцям вдалося залучити до освітніх і політичних заходів не лише інтелігенцію, духовенство, а й частину селян.

Поширення польськокомовного шкільництва підтримували представники польських політичних партій, висловлюючи, однак різні погляди на навчання меншин. Праві політичні сили, зокрема ЗЛН, виступали за польськокомовні державні школи, покликані сприяти формуванню у дітей польської національної свідомості та зміцненню польськості у Галичині. Певним компромісом для них була утравкізація шкільництва на підставі шкільного закону 1924 р. Представники санації визнавали право неповільського населення на освіту рідною мовою, однак лише за умови їх лояльності до влади. Саме на період перебування при владі санації у 1926–1939 рр. припало масове перетворення шкіл у Галичині на утравкістичні. Ліві політичні сили (ППС, ПСЛ «Визволене») виступали за рівний доступ поляків і представників інших національностей до навчання рідною мовою, за умови, що всі школи спрямують виховання дітей у русло громадянського служіння державі.

Для ортодоксальної партії «Агудат Ізраель» не існувало поняття національної мови, тому учні релігійних шкіл, якими вона опікувалася, вивчали їдиш та іврит, а також частину предметів польською мовою. Представники сіоністського руху вважали, що саме іврит має стати національною мовою й об'єднавчим чинником у процесі відродження єврейської держави. «Загальні сіоністи» розвивали світське івритомовне шкільництво, а члени партії «Мізрахі» – національно-релігійні івритомовні школи. Ліві політичні сили, зокрема «Бунд» і «Поалей-Ціон (лівиця)», опікувалися світськими їдишомовними школами, вважаючи їдиш національною мовою, однак по-різному ставилися до ідеї побудови незалежної єврейської держави: якщо «Бунд» її критикував, то члени «Поалей-Ціон (лівиці)» висловлювалися за побудову соціалістичної держави на території Палестини. Підтримку світським школам з мовою навчання їдиш і вивченням івриту надавали члени Єврейської народної партії в Польщі та «Поалей-Ціон (правиці)».

Серед німецьких політичних партій активністю у Галичині вирізнялися Спілка німців для оборони прав меншин у Польщі, Спілка німецьких галичан, Німецький народний союз, Молодонімецька партія. Попри ідеологічні розбіжності, німецькі політичні діячі у співпраці з культурно-освітніми товариствами зосередилися на розвитку приватних шкіл з рідною мовою навчання, у яких нерідко використовували державні німецькі навчальні програми, засновували народні доми, бібліотеки, що мало запобігти денационалізації німців.

Українські, німецькі, єврейські та польські парламентарі приділяли увагу освітньому законодавству, розбудові шкільництва, поліпшенню матеріального становища педагогів, проблемі ліквідації чи утравкізації неповільських навчальних закладів, які порушували під час парламентських

виступів, засідань сеймових комісій, у поданнях та інтерпеляціях. Депутати від меншин гостро реагували на обмеження прав своїх виборців щодо здобуття освіти рідною мовою, перешкоджання діяльності просвітницьких товариств, переслідування учителів, закриття національних шкіл чи будь-які інші прояви дискримінації. Спільність їх вимог проявилася як в організації Блоку національних меншин, так і у парламентській співпраці. Лише після приходу до влади в Німеччині нацистів відносини між єврейськими та німецькими послами ускладнилися. Ситуативним парламентським союзником для представників національних меншин стали польські ліві сили, які частково підтримували освітні вимоги непольського населення. Натомість польські парламентарі, які представляли у сеймі праве крило та центр, намагалися створити законодавче підґрунтя для розвитку польськомовних чи утравквістичних навчальних закладів у Галичині.

Полонізації й утравквізації українського шкільництва протистояли товариства «Просвіта», «Рідна школа», «Взаємна поміч українського вчителства», «Учительська громада», що опікувалися приватними навчальними закладами, у яких акцент було зроблено на українознавчі предмети, ознайомлення з національною культурою та традиціями. Вони організували курси, бібліотеки, читальні, залучали українців до плєбісцитних акцій та освітніх заходів. Активна діяльність товариств мала важливе значення для боротьби з неписьменністю, патріотичного виховання молоді, формування національної свідомості української громади.

Польські культурно-освітні товариства, зокрема «Товариство школи людової», «Християнсько-національний союз учителів загальноосвітніх шкіл», «Товариство вчителів середніх і вищих шкіл», зосередилися на формуванні національної свідомості місцевих поляків, полонізації непольського населення краю, розвивали польськомовне шкільництво, пропагували національні традиції, провадили позашкільну освітню працю, засновували бібліотеки й читальні. Товариства, які перебували під впливом польських лівих політичних партій, зокрема «Союз польських учителів загальноосвітніх шкіл», зосередилися на ліквідації неписьменності, підвищенні кваліфікаційного рівня педагогів, нерідко співпрацюючи з товариствами національних меншин.

Єврейське приватне шкільництво, засноване національними культурно-освітніми товариствами, суттєво різнилося своїми підходами до виховання, що віддзеркалювали релігійні та політичні уподобання різних верств населення, а також впливи політичних партій, під опікою яких вони перебували. Як наслідок товариства засновували світські, релігійні або мішані навчальні заклади з мовами викладання їдиш, іврит, польською чи утравквістичні, зорієнтовані на підготовку молоді або до еміграції, або до життя у Польщі, чи поєднували ці дві умови. Івритомовні школи засновували товариства, якими опікувалися сіоністи, зокрема «Тарбут», «Єврейське товариство народної та середньої школи», а утравквістичні заклади з мовами

викладання їдиш та іврит – «Товариство з підтримки єврейського шкільництва та єврейської культури», яким опікувалися партії «Поалей-Ціон (правиця)» та Єврейська народна партія в Польщі. У цих школах учні вивчали світські та юдаїстичні предмети. Світське шкільництво з мовою навчання їдиш розвивалося під патронатом «Центральної єврейської шкільної організації», яка перебувала під впливом лівих єврейських партій.

Німецькі культурно-освітні товариства Галичини об'єднувала спільна просвітницька ідея підтримки національного духу і запобігання асиміляції німецьких колоністів краю. Свою працю вони зосередили на заснуванні приватних німецькомовних шкіл, народних домів, бібліотек, читалень, популяризації німецькомовної літератури, відзначенні релігійних і національних свят. Діяльність «Спілки німців-християн Малопольщі», «Спілки німців-католиків Малопольщі», «Спілки німецьких учителів і вчительок Малопольщі» зумовила розвиток навчальних закладів з рідною мовою викладання, залучення німецького населення до культурно-освітніх акцій, ознайомлення його з національними традиціями.

У міжвоєнні роки діяльність церков була одним з визначальних елементів суспільно-політичного та культурного життя населення Галичини. Культурно-національному розвитку українців сприяла ГКЦ, духовенство якої долучалося до підтримки україномовних навчальних закладів, харитативних товариств, інтернатів для молоді, провадило власну просвітницьку та виховну діяльність, спрямовану на виховання українців у релігійному та національному дусі. Співпраця духовенства з українськими культурно-освітніми товариствами та політичними партіями зумовила залучення широкого кола української громадськості до відстоювання власних освітніх і мовних прав, недопущення асиміляції населення.

У розвитку польськомовного шкільництва в Галичині вагоме значення мали римо-католицькі жіночі та чоловічі релігійні згромадження, які опікувалися навчальними закладами різних типів, учительськими та духовними семінаріями. У цих освітніх закладах популяризували польську мову та культуру, прищеплювали релігійність і національні традиції, що мали формувати польську національну свідомість. Церковно-релігійні структури долучилися до впровадження патріотичних засад у життя молоді, залучення до католицизму нових вірних, зокрема українців і німців, або реполонізації родин римо-католицького віросповідання української національності.

Поширюючи релігійне шкільництво, ортодоксальні єврейські групи намагалися зберегти староеврейську культуру, мову, релігійну і звичаєву окремішність єврейської громади. Натомість застаріла методика навчання, якою послуговувалися хедери, спонукала частину батьків надавати перевагу приватним єврейським світським чи державним польськомовним навчальним закладам. Водночас для консервативних кіл приватні світські школи становили більшу загрозу, ніж школи з польською мовою навчання, оскільки підважували роль релігії як основи єврейського життя.

Поряд з традиційними релігійними навчальними закладами функціонували національно-релігійні приватні єврейські школи, виховна концепція яких базувалася на поєднанні сіоністських ідей з цінностями юдаїзму та традиціями єврейської культури.

Німецькі громади Галичини належали до різних релігійних напрямів, основними з яких були протестантизм і римо-католицизм. Важливу роль у піднесенні освітнього рівня німців, популяризації німецької мови, культури та традицій, збереженні національної самобутності меншини краю відіграло духовенство Союзу церков євангельсько-аугсбурзького і гелівецького визнання. Тісно співпрацюючи з німецькими культурно-освітніми товариствами, пастори сприяли формуванню мережі початкових і середніх навчальних закладів з німецькою мовою навчання, заснуванню освітніх інституцій, що мало вберегти німецьку молодь від асиміляції. Активністю на освітній ниві відзначилися також німецькі душпастирі римо-католицького обряду, які спільно з товариствами організували навчальні заклади, різноманітні лекції, курси, культурні заходи. Однак через наявність у середовищі німців-католиків прихильників виховання німецької молоді в пропольському дусі вони зазнавали значної полонізації й асиміляції.

Отже, національно-освітня політика урядів міжвоєнної Польщі, що мала слугувати побудові унітарної та моноетнічної держави, лише загострила міжетнічне протистояння, зокрема в Галичині, а також призвела до погіршення становища національного шкільництва непольського населення. Відповіддю на ці дії влади стала діяльність українських, польських, єврейських і німецьких політичних партій і громадсько-політичних діячів, культурно-освітніх товариств і духовенства, спрямована на захист національного шкільництва, залучення громадськості до боротьби за свої політичні, мовні та культурно-освітні права, що допомогла уникнути денационалізації населення Галичини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції. Монографія / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. 802 с. (64,9 д. а.)
2. Руда О. Історія як навчальний предмет у початкових школах Галичини (1867–1918). Монографія / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2015. 146 с. (8,5 д. а.)

Підрозділи у колективних працях:

3. Руда О. Національне питання в Польщі в 20–30-х роках ХХ століття. *Українсько-польські відносини. Новітня доба* / відп. ред.

М. Литвин; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. С. 305–329.

4. Руда О. Освітні процеси в Галичині в контексті українсько-польських відносин. *Українсько-польські відносини. Новітня доба* / відп. ред. М. Литвин; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. С. 337–353.

5. Руда О. Роль культурно-освітніх товариств у формуванні національної свідомості населення міжвоєнної Галичини. *Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): колективна монографія* / відп. ред. І. Соляр; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. С. 573–614.

6. Руда О. Єврейське початкове шкільництво міжвоєнної Галичини та Підрадянської України: порівняльний аналіз. *Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (ХХ – початок ХХІ століть): монографія* / відп. ред. І. Соляр; упоряд. М. Романюк; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. Кн. 1. С. 224–241.

Статті у фахових виданнях України:

7. Руда О. Методика навчання історії в народних школах Галичини (1867–1918). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 216–232.

8. Руда О. Освітня політика Другої Речі Посполитої у 1918–1924 роках. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія «Історія». 2014. Вип. 34. С. 232–246.

9. Руда О. Національна політика Другої Речі Посполитої в освітній сфері (на прикладі Галичини). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія «Історія». 2014. Вип. 2. Ч. 1. С. 142–147.

10. Руда О. Національна політика Другої Речі Посполитої в сфері початкової освіти (на прикладі міжвоєнного Львова). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія «Історія». 2015. Вип. 2. Ч. 2. С. 138–143.

11. Руда О. Правове становище населення Другої Речі Посполитої. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2015. Вип. 8. С. 125–139.

12. Руда О. Культурно-освітнє життя Львова (1923–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. Вип. 27: Ювілейний збірник на пошану Юрія Сливки. С. 153–171.

13. Руда О. Державна політика Другої Речі Посполитої в національній сфері у 1918–1926 роках. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових*

праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія». 2015. Вип. 36. С. 160–174.

14. Руда О. Розвиток освітніх процесів у Львові (1923–1939). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 16. С. 221–235.

15. Руда О. Національно-освітня політика Другої Речіпосполитої в Галичині у 1924–1939 роках. *Україна–Польща: історична спадщина і сучасна свідомість*. 2016. Вип. 9. С. 91–109.

16. Руда О. Роль єврейських культурно-освітніх товариств у розвитку національного шкільництва в Галичині (1923–1939). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія «Історія». 2016. Вип. 38. С. 89–106.

17. Руда О. Мовна політика Другої Речі Посполитої та Чехословацької Республіки в сфері освіти (на матеріалах Галичини і Закарпаття). *Проблеми слов'янознавства*. 2016. Вип. 65. С. 53–64.

18. Руда О. Мовний утравкізм як спроба асиміляції українського населення міжвоєнної Галичини. *Україна–Польща: історична спадщина і сучасна свідомість*. 2017. Вип. 10. С. 56–71.

19. Руда О. Особливості мовної політики Другої Речіпосполитої в освітній сфері. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2017. Вип. 29: Primum agere. Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. С. 374–386.

Статті у фахових виданнях України та зарубіжних країн, включених до міжнародних наукометричних баз:

20. Руда О. В. Національна політика Польської держави у 1926–1939 роках. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. Т. 2. С. 76–80 (Index Copernicus).

21. Руда О. В. Діяльність кураторії Львівського шкільного округу у 1921–1939 роках. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 46. С. 192–196 (Index Copernicus).

22. Руда О. Роль українських культурно-освітніх товариств у розвитку національного шкільництва в Галичині (1923–1939). *Rocznik Lubelski*. 2016. T. 42. S. 95–104.

23. Руда О. Освітнє питання у діяльності єврейських політичних партій міжвоєнної Галичини. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія «Історія». 2017. Вип. 40. С. 114–130 (Google Scholar, Index Copernicus).

24. Ruda O. Polityka językowa Polski i Czechosłowacji wobec mniejszości ukraińskiej w okresie międzywojennym (na przykładzie szkolnictwa Galicji i Zakarpacia). *Wrocławskie Studia Politologiczne*. 2017. Nr 23. S. 131–142.

25. Руда О. Релігійні чинники у процесі формування національної ідентичності населення українсько-польсько-чехословацького пограниччя

(1918–1939) (на прикладі українців Східної Галичини та Закарпаття). *Wielki Stare i Nowe*. Katowice, 2017. Т. 12(17). S. 128–144.

26. Руда О. В. Роль польського «Товариства школи людової» у розвитку приватного шкільництва в міжвоєнній Галичині. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. Вип. 50. С. 329–335 (Index Copernicus).

27. Руда О. В. Освітнє питання в діяльності Законодавчого сейму Другої Речіпосполитої (1919–1922). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2018. Вип. 132(5). С. 131–135 (Index Copernicus).

28. Руда О. В. Просвітницька діяльність польського педагогічного товариства «Християнсько-національний союз учителів загальноосвітніх шкіл» у міжвоєнній Галичині. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2018. Вип. 134(7). С. 69–73 (Index Copernicus).

Публікації, що додатково віддзеркалюють результати дослідження:

29. Руда О. Мультикультурний простір Галичини. *Проект «Україна». Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі* / автор. колект.: В. Вісин, Р. Голик, В. Голубко та ін.; авт.-упоряд. М. Р. Литвин. Харків: Фоліо, 2017. С. 363–408.

30. Українське питання в національній політиці Другої Речі Посполитої. *Україна–Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат: Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, 16–17 березня 2017 р. Київ: «Міленіум», 2017. С. 50–51.

31. Роль товариства «Шуль-Культ» у піднесенні освітнього рівня євреїв міжвоєнної Польщі. *Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку*. Матеріали Міжнародної наукової конференції. 29–30 березня 2019 р., м. Дніпро. Ч. 1 / наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2019. С. 252–254.

АНОТАЦІЯ

Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції. – Монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України, 07.00.02 – всесвітня історія. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. Львів, 2019.

У дисертації комплексно досліджено національну та освітню політику урядів міжвоєнної Польської держави, спроби її реалізації в Галичині та реакцію на неї населення. Простежено причини та наслідки впровадження політики національної та державної асиміляції меншин у національній сфері, а також концепцій національного та державницького виховання у шкільництві. Обґрунтовано, що національно-освітня та мовна політика

Польщі призвели до скорочення кількості початкових і середніх шкіл з мовами навчання меншин, їх утравізації, ускладнили непольському населенню здобуття освіти у вищих навчальних закладах. Проаналізовано відстоювання українськими, єврейськими та німецькими політичними партіями, культурно-освітніми товариствами, громадсько-політичними діячами та духовенством освітніх і мовних прав населення, що стало можливим завдяки активній культурно-просвітницькій роботі, суспільно-політичній і парламентській боротьбі. Розглянуто освітню діяльність польської спільноти краю, яка, перебуваючи в Галичині у меншості, зосередилася на розвитку національного шкільництва, поширенні полонізаційних впливів і запобіганні денационалізації місцевих поляків.

Ключові слова: Польща, Галичина, національна політика, освіта, національні меншини, асиміляція.

АННОТАЦІЯ

Руда О. Национально-образовательная политика правительств Польши относительно населения Галичины в 20–30-х годах XX века: реализация и рецепции. – Монография.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины, 07.00.02 – всемирная история. – Институт украиноведения им. И. Крипякевича НАН Украины, Институт народоведения НАН Украины. Львов, 2019.

В диссертации комплексно исследована национальная и образовательная политика правительств межвоенного Польского государства, попытки ее реализации в Галичине и реакция на нее населения края. Прослежены причины и последствия внедрения политики национальной и государственной ассимиляции меньшинств в национальной сфере, а также концепций национального и государственного воспитания в учебных заведениях. Обосновано, что польская национально-образовательная и языковая политика привели к сокращению количества начальных и средних школ с языками обучения меньшинств, их утравізації, усложнили непольскому населению получение образования в высших учебных заведениях. Проанализированы отстаивания украинскими, еврейскими и немецкими политическими партиями, культурно-образовательными обществами, общественно-политическими деятелями и духовенством образовательных и языковых прав народов, что стало возможным благодаря активной культурно-просветительской работе, общественно-политической и парламентской борьбе. Рассмотрена образовательная деятельность польской общины края, которая, находясь в Галичине в меньшинстве, сосредоточилась на развитии национальных учебных заведений, распространении полонизационных влияний и предотвращении денационализации местных поляков.

Ключевые слова: Польша, Галичина, национальная политика, образование, национальные меньшинства, ассимиляция.

SUMMARY

Ruda O. National Education Policy of the Polish governments regarding the population of Galicia in the 1920s and 1930s: implementation and reactions. – Monograph.

The thesis for the academic degree of Doctor of Historical Sciences with a specialization in 07.00.01 – History of Ukraine; 07.00.02 – World History. – Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of People Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Lviv, 2019.

In the interwar polyethnic Polish state, over a third of its citizens was national minorities. The perception by the government and the Polish public of poly-ethnicity as a threat to the sovereignty of the state led to a consistent polonization and assimilation policy towards those national groups that, in their opinion, could damage the internal security and integrity of Poland. The state national policy of the 20–30s of the 20th century was characterized by inconsistency and intemperance, and its main task was to prevent the predominance of the non-Polish component in the newly annexed territories, mainly in Galicia, where the Poles were in the minority.

At the state and especially at the local levels, the norms of the Polish legislation were often violated, which led to many contradictions in the implementation of language and educational policies. As a consequence, national education and language policies had a negative impact on the general education status of non-Polish population, leading to a reduction in the number of schools with minority languages of study. The government's implementation of national or state concepts of education was perceived by the non-Polish population as a threat of denationalization. Transformation of schools into utraquist ones, or the elimination of minority language teaching institutions, only strengthened peoples' aspirations for education in their mother tongue. Given this, Ukrainian, Jewish and German political parties, cultural and educational societies, socio-political figures and clergy focused on establishing of a national schooling.

The most strongly opposed to the national educational and linguistic policy of the Polish state in Galicia, Ukrainians. Public and political figures and the Greek-Catholic clergy opposed utraquism in educational institutions, and in every way opposed to the authorities' attempts to falsify the results of the school plebiscites. Thanks to plebiscite and veche actions, parliamentary activity of Ukrainian politicians, many Ukrainians of Galicia were engaged in activities to support national schooling. With the support of political parties and the Greek Catholic Church, Ukrainian cultural and educational societies focused on the creation of private elementary and secondary schools, professional schools, libraries and reading rooms, celebrating national holidays and more.

Despite absence of state-run educational institutions with Yiddish and Hebrew languages, but thanks to the activities of Jewish political parties, cultural and educational communities, and religious figures, the Jewish community of

Galicia managed to organize a network of private schooling. It was characterized by significant differences in approaches to education, reflecting the social, religious and political movements of different segments of the population. Under the influence of political parties, Jewish educational societies depending on their ideology, established secular or religious educational institutions with Yiddish, Hebrew, or ultraquist ones.

The German political parties, in view of their national solidarity, considered protection of the political and cultural rights of the Germans in Poland as well as preserving their national identity as their main task. Education in the mother tongue was to unite the German minority and protect it against the influences of polonization and assimilation. With the assistance of parties and educational associations, the German community opened private German-language schools, established national houses, libraries and more. Protestant and German Catholic clergy also carried out active religious, cultural, educational activities.

Polish political parties, cultural and educational societies that extended their influence to Galicia, as well as the Roman Catholic Church focused on maintaining Polishness in the south-eastern territories and raising the level of national consciousness and preventing the denationalization of local Poles, counteracting the spread of influences of national minorities organizations. These educational organizations, with the active support of the Roman Catholic Church, made considerable efforts to develop Polish-language schooling.

In general, under the conditions of polonization of national-educational policy, the activity of Ukrainian, Polish, Jewish and German political parties and public political figures, cultural and educational societies and clergy, aimed at the development of national schooling, involved a wide range of the public in upholding their political, linguistic, cultural and educational rights.

Key words: Poland, Galicia, national policy, education, national minorities, assimilation.

Підписано до друку 15 жовтня 2019 р.
Формат 60x90 1/16. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 1,4.
Шрифт: Times New Roman
Наклад 150 прим. Зам. №10/24
Друк ТзОВ «Простір-М»
Свідоцтво ДК № 5068
від 22.03.2016 р.
79000, м. Львів, вул. Чайковського, 8
Тел.: (032) 261-09-05,
e-mail: prostir.druk@gmail.com